

SPOMENICI NAJNOVIJEG DOBA NA OTOKU VISU

NEVENKA BOŽANIĆ-BEZIĆ

Novim političkim i društvenim preporodom u drugoj polovici XIX stoljeća stvorili su se novi i bolji uvjeti za razvitak ekonomske, kulturne i umjetničke djelatnosti u Dalmaciji, što se posebno odrazilo na graditeljstvo, koje se u to vrijeme uglavnom kretalo u okvirima neostilova¹⁾ tada raširenih po čitavoj Evropi. Neostilovi nisu mimoišli ni otok Vis, a pojavili su se nešto kasnije, tek u osvitlu ovog stoljeća.

NEOSTILOVI I SECESIJA

U neogotičkom stilu sagrađen je prvih godina ovog stoljeća u Visu Hrvatski dom sred obale u Luci s nizom gotičkih bifora na prvom i drugom katu, ugaonim tornjem vrh kojeg je krunište sa slijepim arkadicama. Pod širokom strehom je niz okruglih prozora. U prizemlju su prozori s gotičkim slomljenim lukom, a sred pročelja su ulazna vrata u kafanu, čija je ponutrica izgubila svoj prvobitni oblik. Iznad kafane je velika dvorana s galerijom i čitaonica. Zgrada je izvana ožbukana i obojena žućkastosmeđom i crvenom bojom. Dom je sagrađen na poticaj rodoljubnog društva »Viški skup«, koji je osnovan 1870. godine da razvije narodnu svijest i suzbije utjecaj autonomaša.²⁾ To je društvo osnovalo posebnu sekciju »Dioničko društvo Hrvatskog doma« i dionicama njegovih članova, te pomoću iseljenika Tome Bradanovića i Luke Tramontana sagradilo ovaj dom, koji je i danas središte kulturnog i društvenog života u Visu.

U neorenesansnom stilu podignuta je sred trga prvoboraca u Visu 1911. godine dvokatnica trgovca Luke Tramontana. U prizemlju su tri ulaza s polukružnim završetkom, a na prvom i drugom katu po tri renesansne bifore u sredini s balkonom, koji naglašuje središte njenog rasčlanjenog pročelja vrh kojega je na polukruž-

¹⁾ Lj. Babić, Umjetnost kod Hrvata 1943, str. 102—105.

²⁾ G. Novak, Vis. Od VI. st. pr. n. e. do 1941. godine. Zagreb 1961, str. 254, 280.

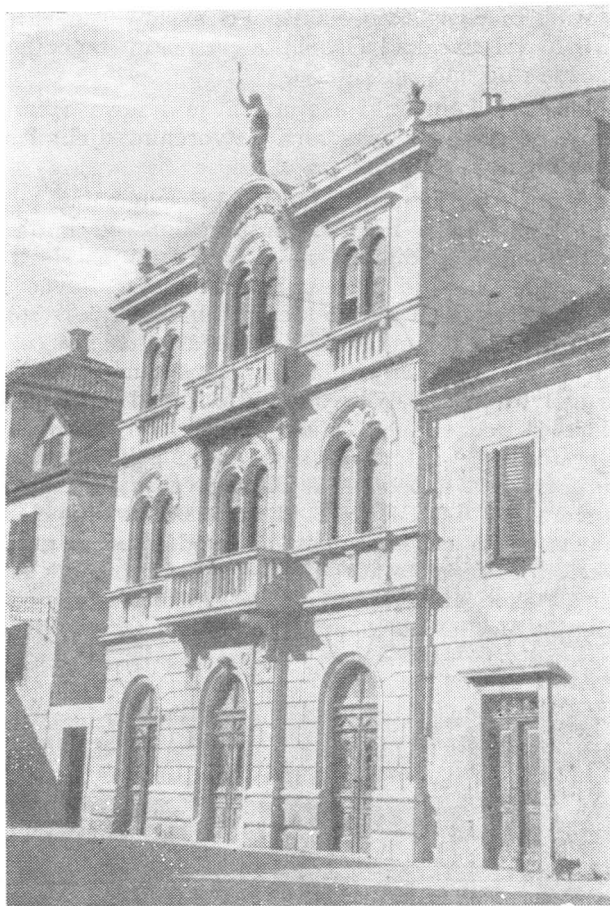
nom središnjem zabatu kip žene s uzdignutom bakljom. Ukrašena je pozlaćenim mozaikom, a na njoj je na grbovima ispisan monogram vlasnika L T, godina gradnje 1911 i njegovo geslo RAD I USTRAJNOST.^{2a)} Unutrašnjost je jednostavnija, jer se u mirnim plohama bečke secesije već naslućuje oslobađanje od historicizma i težnja k savremenijem oblikovanju prostora.

Narodni dom u Visu

Godine 1901. sagrađena je u neoklasicističkom stilu školska zgrada u Visu, a gradio ju je domaći graditelj Marinković. To je jednokatna građevina u gornjem dijelu ožbukana, a u donjem građena od velikih grubo klesanih kamenih blokova. U prizemlju su dva ulaza i devet prozora. Na prvom katu je jedanaest prozora s profiliranim nadprozorcima. Krov drži profiliran vijenac s konzolama. Na nadvratniku srednjeg ulaza je godina izgradnje 1901.

^{2a)} Neostilovi još uvijek nisu kod nas proučeni, pa im je teško odrediti i autora, a arhivi prošlog stoljeća često su propali ili su nepristupačni za proučavanje. U Dalmaciji se gradilo u neorenesansnom stilu posljednjih godina prošlog i početkom ovog stoljeća, ali su često projekti za pojedine građevine doneseni izvana. Kuću Tramontana možemo donekle usporediti sa općinskom zgradom u Dubrovniku, hotelom de la ville u Korčuli i općinom u Jelsi na otoku Hvaru. Ova posljednja sagrađena je 1895. godine, a u unutrašnjosti je namještena neostilskim posobljem, koji su izradili drvodjelci Jelšanin M. Perisuti i Petar Sartori iz Gorice. N. Duboković Nadalini, Srednjovjekovni i noviji spomenici otoka Hvara, u knjizi Popis spomenika otoka Hvara u izdanju Historijskog arhiva — Hvar, br. 7. Split 1958, str. 78.

Kuća Tramontana u Visu

Podataka o djelatnosti ovog graditelja dosada nema, osim što je poznat njegov vrt otvoren prema moru uz renesansnu palaču Gariboldi u Kutu s mediteranskom vegetacijom, uređen po klasičnom rasporedu uobičajenom u Dalmaciji krajem prošlog i početkom ovog stoljeća.³⁾

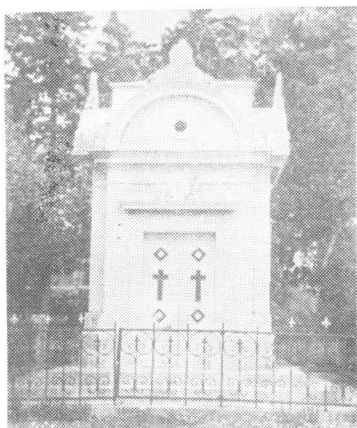
U istom stilu građen je i dom JNA u Visu. U prizemlju je ulaz s polukružnim lukom, a na katu su prozori s jednako profiliranim nadprozorcima kao i na školi. Zgrada je ožbukana i ima profili-

³⁾ O hortikulturi Visa vidi: C. Fisković, Stara hortikultura Visa i P. Matković, Flora i vegetacija u časopisu Hortikultura, god. X, Split, svibanj 1968. Čitav broj posvećen je Prirodnom fenomenu otoka Visa na hortikulturnopejsažnom planu.

rani krovni vijenac na konzolama. Po svemu sudeći zgrada je građena u isto vrijeme kad i škola, a po nekim pojedinostima na pročelju možda i od istog graditelja.

U neoklasicističkom stilu sagrađena je i nova ribarnica sred Luke na mjestu starije s arkadama zatvorenim djelimično željeznim rešetkama.

I na viškom groblju na poluotočiću Prirovu nalazi se nekoliko nadgrobnih spomenika s neostilskim ukrasima od kojih se ističe neorenesansna kapela podignuta na uspomenu Vjekoslava Dojmija. Klesarske radove izveo je poznati splitski klesar Pavao Bilinić.^{3a)} Sagrađena je od kamenih glatko klesanih blokova četverokutnog je tlorisa s jednakim stranama, a vrh pročelja su na sve četiri strane polukružni zabati ukrašeni stiliziranim listovima i viticama. Na uvučenim uglovima postavljene su baklje. Iznad jednostavno profiliranog ulaza je grb obitelji Dojmi okružen reljefnim cvjetovima. Sa stražnje strane je natpis, koji spominje pokojnika na čiju je uspomenu podignuta kapela, a u desnom gornjem uglu ploče je potpis majstora PAOLO BILINIĆ. U unutrašnjosti kapele je jednostavna oltarna ploča na konzolama, a pred oltarom grobnica. Od grobnih ukrasa još se ističe neogotički kameni spomenik Ante Radišića i Jakova Bakotića, te neogotički željezni križ na postolju i neorenesansni grob Marina Bartučevića.⁴⁾

*Neorenesansna kapela
na groblju u Visu*

U Komiži je u skromnijim i jednostavnijim oblicima neorenesanse sagrađena na obali kuća Mardešić Gariboldi u kojoj je prije prvog svjetskog rata bio Hrvatski sokol, a sada je u njenoj pri-

^{3a)} D. Kečkemet, Splitski kipari prošlog stoljeća. Slobodna Dalmacija, 10. III 1951.

⁴⁾ D. Kečkemet, Splitsko groblje Sustjepan. Bulletin Zavoda za likovne umjetnosti JAZU, god. IX, br. 3. Zagreb 1961. str. 143—151.

zemnoj dvorani čitaonica. Ondašnji njen vlasnik istakao je na njenom pročelju grb s vitorogom i zvijezdom sred natpisa:

POŽRTVOVANJE
ZNAČAJ RAD

JEDINI SPAS
DOMOVINE

Na prvom katu sred pročelja je balkon sa željeznom ogradom između dva prozora, koji imaju polukružni završetak, a profilirani krovni vijenac postavljen je na nizu gusto poredanih konzolica. Unutrašnjost čitaonice je kasnije preuređena, ali se iz vremena gradnje sačuvao dio nosivog zida sred dvorane rasterećen lukovima postavljenim na stupove.⁵⁾

I čitav niz jednostavnih i stilski neizrazitih kuća građenih u Visu i Komiži koncem prošlog i početkom ovog stoljeća nisu se mogle oteći svom vremenu. Pojedini elementi neostilova, ali već dotrajalog i često bezizražajnog ispoljavaju se u mnogim pojednostavnima pročelja. Odvodni kanali ugrađeni u dekorativne krovne vijence podignute na konzolama, niz vitkih prozora s jednostavnim kamenim okvirima ponekad ukrašenim profilacijom i prizemlja s pravilnim dućanskim vratima, ili željezna ograda balkona, rešetka na niskom prozoru i drugo, ugrađuju se na jednostavne kamene kuće čak i do tridesetih godina ovoga stoljeća, kad je sve veća upotreba betona istisla kamenu gradnju i time potpuno pojednostavnila obradu pročelja. Ni tada se još na otoku ne može govoriti o primjeni savremenog stila u arhitekturi, jer sva tadašnja izgradnja je potpuno bezizražajna, i tek prve savremeno oblikovane građevine pojavljuju se iza drugog svjetskog rata.

Suzdržljiva nametljivost tih glomaznih pročelja skućila je ponegdje svojom visinom starinske ambijente ulica i trgova, ali im se nije nametnula previše iskićenim pročeljima i suvišnim ukrasom, već se pokušala prilagoditi profinjenim i usklađenim oblicima ranijih stoljeća.

Iz tog vremena je i zanimljivo komponiran neobarokni ulaz u groblje u Komiži. Visoki zid građen je od pravilno klesanih kvadara, a nad ulazom je povišen u obliku polukružnog zabata. Vrh zabata je kameni križ, a na završecima piramide. Ulaz je presvođen lukom, a okvir mu je od glatko klesanih naizmjenično većih i manjih kvadara. Vrata su od geometrijski stiliziranih željeznih rešetaka. Lijevo i desno od ulaza su dvije kapele, koje služe za funkcije na groblju. Između njih su stepenice, koje vode prema drvoredu starih čempresa.⁶⁾

Secesija, koja je nastala nešto kasnije evolucijom stilova i traženjem novog izraza u umjetnosti imala je također svoj daleki odjek i na otoku Visu. To je jednokatnica u Komiži građena za

⁵⁾ G. Novak, n. d. str. 280.

⁶⁾ Tipični primjeri za ovu arhitekturu je potpuno beizražajna zgrada škole u Visu iz 1901. godine, škola i lučka kapetanija u Komiži, škola u Podšpilju i dr.

Zadružni dom početkom ovog stoljeća po nacrtima arhitekta Ante Bezića.⁷⁾ U prizemlju je kavana Hum s jednostavnom ponutricom kasnije preuređenom, a na katu je pošta. U unutrašnjosti je ostalo jedino stubište obloženo raznobojnim majoličnim pločicama i željezna ograda s jednostavnim secesijskim ukrasom stiliziranog cvijeća. Jednako tako ukrašene su i željezne rešetke na prozorima prizemlja. Na uglu prvog kata je puni zidani balkon s reljefnim slovom izvedenim u žbuci ZADRUŽNI DOM. Zgrada je obojena žućkastosmeđom bojom, a kroz sredinu prizemlja teče pojas crvene cigle. Iako po svojim oblicima i stilskim oznakama vrlo skromna, ona je ipak predstavnik svoga stila na otoku, koji ga nije mimoišao, iako je rijedak u Dalmaciji.⁸⁾

U župskom uredu u Visu čuvaju se nacrti za spomen crkvu, koja je trebala biti podignuta 1916. godine u spomen pedesetgodišnjice bitke pod Visom.⁹⁾ Izradio ih je tada poznati arhitekt Ćiril Iveković¹⁰⁾ u svibnju 1916. godine. Trebala je biti izgrađena ispod crkve Gospe od Spilice s glavnim pročeljem okrenutim prema moru, a s obalom povezana stepenicama. Taj pseudorenesansni projekat, koji se sastoji od četiri originalna nacrtta iscertanih u tušu i akvareliranih (tloris, uzdužni presjek, te sjeverno i zapadno pročelje s kupolom, trijemom s pet lukova, otvorenom ložom između dva zvonika, polukružnom apsidom s pet niša i dvije pobočne kapele) nije izveden radi tadašnjih prilika uvjetovanih prvim svjetskim ratom. Sretnim sticajem okolnosti ova crkva nije izvedena, pa se tako svojim glomaznim i nametljivim oblicima nije nametnula jednostavnim i skladnim obrisima Visa, kao što se nekoliko godina kasnije dogodilo s pravoslavnom crkvom sagrađenom na obali u Luci u srpsko-bizantinskom stilu,¹¹⁾ koja je u drugom svjetskom ratu bombardirana, a zatim porušena 1964. godine.

U neogotičkom stilu uređena je ponutrica Narodne ljekarne u Komiži, koja je ustanovljena u zadnjem desetljeću prošlog stoljeća. Police okružuju s tri strane prostoriju, u gornjem su dijelu otvorene, a u donjem zatvorene. Vrata su im ukrašena arkadicama sa slomljenim gotičkim lukovima i tordiranim užetom, a gornji dio otvorenih polica završava fijalama i stiliziranim lišćem. I radni stol sred ljekarne u donjem dijelu zatvoren ima ispod bijele mramorne ploče niz arkadica, a jednako tako je ukrašena i polica obješena o zid. Savremenije potrebe poslovanja ljekarni izbacile su u većim gra-

⁷⁾ D. Kečkemet, *Splitski arhitekti prošlog stoljeća*. Slobodna Dalmacija 4. VIII 1951.

⁸⁾ N. Božanić—Bezić, *Prilog proučavanju secesije u Splitu*. Peristil, sv. 8—9, Zagreb 1965/1966, str. 175—182.

⁹⁾ P. Mardešić, *Viška bitka*. U knjizi *Viška bitka, povodom 100-godišnjice*. Posebna izdanja društva za proučavanje i unapređenje pomorstva Jugoslavije, knj. 7. Zadar 1967, str. 21—56.

¹⁰⁾ A. Jiroušek, *Naučni rad prof. Ćire Ivekovića*. *Vjesnik hrvatskog arheološkog društva*, NS sv. XVI—XVII, Zagreb 1935. str. 24, 25.

¹¹⁾ G. Novak, n. d. str. 276.

dovima ovakve ponutrice, da bi ih barem ponegdje trebalo sačuvati kao odraz vremena u kojem su nastale i kao značajan prilog našoj kulturnoj povijesti.¹²⁾

U Visu se sačuvao namještaj iz obitelji Lučić-Roki izrađen po nacrtima dekoratera i slikara Dragutina Inkiostrija - Medenjaka (1866 — 1942),¹³⁾ koji se uz slikarstvo ponajviše bavio izradom nacrtu za unutrašnja uređenja, skica za namještaj, metal i nakit, a pri tom koristi elemente narodnih motiva, razvija ih i razrađuje nalazeći im široku primjenu u svom slikarstvu i primjenjenoj umjetnosti. Namještaj se sastoji od stola sa sjedalicama, pisaćeg stola, klupe, ormara s otvorenim policama, policama za knjige, te nekoliko raznih sjedalica. Osim toga sačuvane su i drvene stijene ukrašene ukrasima, koji se pojavljuju i na namještaju, te paravani. Kako su ti predmeti bili postavljeni u ambijentu nije nam poznato, a također niti da li koji od dijelova namještaja manjka. Prema sačuvanim dijelovima, očito je da su bile stijene obložene drvom i da su time bile namještene dvije sobe, ili jedna velika pregrađena pokretnim paravanom. Namještaj je rađen od prirodne boje drva, koje je s vremenom potamnilo, a ukrašeno je narodnim ornamentima¹⁴⁾ kombiniranim secesijskim elementima u tehnici rezbarenja, bojadisanja i intarzije. Ovo je dosada jedini poznati namještaj ove vrste u Dalmaciji, pa kao takav ima svoju kulturno-historijsku vrijednost, jer se nadovezuje na umjetnička stremljenja i traženja jednog novog izraza u našoj likovnoj umjetnosti prvih desetljeća ovog stoljeća.¹⁵⁾

I sitnih predmeta umjetničkog obrta iz kraja XIX i početka ovog stoljeća sačuvalo se u pojedinim kućama na otoku Visu. To su dijelovi namještaja od drva i metala, keramičke vaze i tanjuri, staklo i metalni ukrasni predmeti, od kojih se ističe petrolejska svjetiljka od bijele mjedi s porculanskim sjenilom iz doba secesije kod obitelji Zanella u Visu.

SLIKARSTVO

U stvaranju savremenog hrvatskog slikarstva prvih desetljeća našeg stoljeća sudjelovala su i dva Komižanina Vinko Foretić i Miho Marinković. I dok se prvi nakon mladenačkih lutanja i previranja

¹²⁾ Ove vrsti apoteka sve više izlaze iz upotrebe. U Splitu se još sačuva samo jedna u neogotičkom stilu, a to je Gradska ljekarna Varoš-Meje u Marmontovoj ulici.

¹³⁾ n (Č. Čičin — Šain), G. Inkiostri u Splitu. *Novo doba*, 21. IX 1932. — D. Kečkemet, *Splitski slikari prošlog stoljeća*. Slobodna Dalmacija, 1. II 1951. — M., *Hrvatska ornamentika u crkvi sv. Frane*. Jedinstvo, 23. I 1903. — H. Lisičić, *Dragutin Inkiostri - Medenjaka*. Zbornik za likovne umetnosti Matice srpske, sv. 1. Novi Sad 1955. str. 335—350.

¹⁴⁾ D. M. Inkiostri, *moja teorija o novoj dekorativnoj srpskoj umetnosti i njezinoj primeni*. Beograd 1925.

¹⁵⁾ Lj. Babić, n. d. str. 19—30.

vratio na rodni otok¹⁶⁾ i posvetio isključivo motivima vezanim uz komiški krajolik, te život i rad svojih sumješтана, drugi se obreo u svijetu i završio svoj vijek kao profesor na Arhitektonskom fakultetu u Beogradu.

Vinko Foretić rodio se 9. veljače 1888. godine, srednju školu završio je u Splitu, a zatim je otišao u München, gdje je počeo studirati arhitekturu. Međutim taj studij je brzo napustio i upisao se u privatnu slikarsku školu H. Knirra, a zatim je nastavio studije na poznatoj Münchenskoj umjetničkoj akademiji u klasi profesora A. Janka, na kojoj je u to vrijeme učilo nekoliko naših kasnije najistaknutijih umjetnika. Nakon četiri godine odlazi u Paris, gdje

V. Foretić, Ribar. Galerija umjetnina, Split

¹⁶⁾ Foretićevu biografiju u obliku novele opisao je književnik I. Kossor pod naslovom *Mime*. Tiskana je u Zagrebu 1916. godine. Na strani 18, od proizvoljno citira slikarevog oca: »Uci, dico, uci, pritisni i uci, da bi bio bar jedan pitur sa naše izole.«

nastavlja studije na Academie Julien i kod slikara R. Collina.¹⁷⁾ Tu izlaže u Salon des Indépendants, a njegove karikature kojima se bavio u Splitu još kao srednjoškolac bile su zapažene i objavljene u nekim stranim časopisima. Kod nas se prvi puta pojavljuje na Prvoj dalmatinskoj umjetničkoj izložbi u Splitu 1908. godine.¹⁸⁾ Do Prvog svjetskog rata boravi u Parizu, gdje se potpuno oslobađa akademizma Münchenske škole, paleta mu postaje svježija i svjetlija, a kompozicije slobodnije. Godine 1912. izlaže u Beogradu na četvrtoj jugoslavenskoj umjetničkoj izložbi,¹⁹⁾ a neposredno pred rat 1913. godine priređuje u Splitu svoju prvu samostalnu izložbu zajedno sa slikarom i kiparom Petrom Mitrovićem,²⁰⁾ ali nažalost o radovima s te izložbe nemamo nikakvih podataka osim kratkih novinskih bilježaka.²¹⁾ Slijedeće godine izlaže na dvjema izložbama i to s grupom Medulić na Međunarodnoj grafičkoj izložbi hrvatskog društva umjetnosti u Zagrebu²²⁾ i na izložbi u korist srpskih izbjeglica u Lyonu.²³⁾ Ratne godine proveo je u Rimu i Ženevi, gdje je također izlagao, ali je taj podatak poznat samo iz njegove autobiografije.

Nakon prvog svjetskog rata vraća se u Komižu i više je ne napušta do smrti 1960. godine. Kroz to vrijeme sudjeluje na raznim likovnim manifestacijama u zemlji. Sa grupom Medulić izlaže 1919. godine u Splitu,²⁴⁾ a zatim iste godine na VII proljetnom salonu u Zagrebu,²⁵⁾ 1923. godine u Splitu na izložbi Jadranske straže,²⁶⁾ 1925. godine na velikoj Jadranskoj izložbi,²⁷⁾ 1938. na izložbi Pola vijeka hrvatske umjetnosti²⁸⁾ i dr. Iako star i bolestan i nakon drugog svjetskog rata izlaže na izložbama dalmatinskih slikara okupljenih u Udruženju likovnih umjetnika Hrvatske u Splitu i Zagrebu,

¹⁷⁾ Iz umjetnikove autobiografije

¹⁸⁾ Katalog Prve dalmatinske umjetničke izložbe. Split 1908. str. 14.

¹⁹⁾ Četvrta jugoslavenska umjetnička izložba, Beograd 1912. Tu izlaže tri portreta

²⁰⁾ N. Bezić, Likovne izložbe Splita 1885—1945. Izdanje Muzeja grada sv. 13, Split 1962. str. 12.

²¹⁾ N. Bartulović, Izložba Foretić — Mitrović u Splitu. Narodni list, 30. VII 1913. — sr., Umjetnička izložba Foretić — Mitrović. Sloboda, 21. VII 1913.

²²⁾ Ilustrirani katalog međunarodne grafičke izložbe hrvatskog društva umjetnosti. Zagreb 1914, pet crteža

²³⁾ Exposition Serbe des arts et des travaux du Foyer an profit des prisonniers et internes Serbes. Lyon mai 1914, dva ulja

²⁴⁾ Izložba jugoslavenskih umjetnika iz Dalmacije, Split 1919, str. 21, tri ulja

²⁵⁾ VII izložba proljetnog salona, Zagreb 17. dec. 1919. — 17. jan. 1920, dvanaest crteža perom i olovkom

²⁶⁾ N. Bezić, n. d. str. 15.

²⁷⁾ Katalog Jadranske izložbe u Splitu. Split 1925.

²⁸⁾ Katalog izložbe Pola vijeka hrvatske umjetnosti. Zagreb 18. XII 1938 — 31. I 1939, str. 168, sl. na str. 27, dva ulja

ali samostalno je još samo jednom izlagao u komiškoj čitaonici pred sam kraj života samo za svoje sumještane i prijatelje.²⁹⁾

Teško je zaokružiti njegov slikarski opus, jer su mu ranija djela sasvim nepoznata. Iz nekoliko djela sačuvanih po galerijama u Splitu, Zagrebu i Beogradu teško je ocijeniti njegov rad i odrediti faze razvoja u njegovom slikarstvu. Većina slika nalazi se u privatnom posjedu u Splitu, Zagrebu, Komiži, Visu i drugim mjestima, pa i u inostranstvu, koje je teško okupiti i sagledati, ali one većinom pripadaju njegovom poslijeratnom razdoblju, kad mu paleta postaje siva i oskudna, a kompozicije se stalno ponavljaju bez posebne invencije. Trebalo bi pronaći i okupiti njegove rane crteže, karikature i ulja pa da se zajedno s ostalim radovima zaokruži čitav njegov opus i konačno mu odredi mjesto u povijesti našeg slikarstva. Tridesetih godina paleta mu je još svijetla i svježja, a zatim postaje pastozna i sve tamnija. Motivi su mu uvijek isti — blistavi komički krajolik, ribari i ribarske kompozicije, te poneki portret. Ovi motivi ga prate od njegove prve izložene slike »Bodul« 1908. godine u Splitu pa sve do njegovih slika posljednji put izloženih u Komiži 1964. godine na izložbi priređenoj u čast dvadesetgodišnjice boravka CK SKJ, druga Tita i Vrhovnog štaba na otoku Visu.³⁰⁾

Miho Marinković rodio se 13. travnja 1883. godine u Komiži i započeo svoj životni put slično kao i Foretić. Studirao je na Umjetničkoj akademiji u Münchenu, izlagao 1906. godine sa grupom hrvatskih slikara na Drugoj izložbi saveza jugoslavenskih umjetnika »Lada« u Sofiji, a zatim iste godine u Zagrebu na izložbi Hrvatskog društva umjetnosti.³¹⁾ U Splitu je prvi put izlagao na Prvoj dalmatinskoj umjetničkoj izložbi 1908. godine,³²⁾ pa s grupom »Medulić« 1909. godine u Ljubljani, a godinu dana kasnije u Zagrebu. U to vrijeme nastavio je studije u Rimu, gdje je 1911. godine izlagao na međunarodnoj izložbi u srpskom paviljonu. Iste godine imao je i prvu samostalnu izložbu u Beogradu. Tu izlaže i 1912. godine na Četvrtoj jugoslavenskoj umjetničkoj izložbi »Lada« sa grupom hrvatskih slikara. U Splitu se ponovno javlja na izložbi grupe »Medulić« 1919. godine i na Jadranskoj izložbi 1925. godine. Od 1920. godine živi stalno u Beogradu i radi kao profesor na Arhitektonskom fakultetu, gdje ga je zatekla i smrt 1933. godine.³³⁾ Posthumno su njegove slike bile izložene na izložbi Pola vijeka hrvatske umjetnosti 1938. godine u Zagrebu i na retrospektivnoj izložbi Društva hrvatskih umjetnika »Medulić« 1962. godine u Zagrebu. Čitavo nje-

²⁹⁾ Prema usmenom saopćenju pok. Šime Petrića, nastavnika iz Komiže

³⁰⁾ Katalog izložbe u čast 20-godišnjice boravka CK SKJ, druga Tita i Vrhovnog štaba na Visu. Komiža, srpanj—rujan 1964, tri ulja.

³¹⁾ O. Iveković, Druga izložba »Lade« saveza jugoslavenskih umjetnika. Glas Matice hrvatske, br. 13—16, Zagreb 1906. str. 133—137.

³²⁾ N. d. u bilj. 18, str. 26.

³³⁾ B. Zamberlin, Miho A. Marinković. Bilješke o jednom nedavno tragično preminulom slikaru. Novo doba, br. 145. Split 1933.

M. Marinković, Filozof Petrić. Galerija umjetnina, Split

govo slikarstvo ostalo je u okvirima akademizma Münchenske škole, a tematika mu se kreće između simboličnih kompozicija i portreta. Čitavu svoju slikarsku ostavštinu još prije smrti ostavio je oporučno splitskoj galeriji umjetnina,³⁴⁾ iako daleko od Dalmacije i tada se osjećao za nju vezan. Jedan od najpoznatijih njegovih djela je portret Komizanina Ante Petrića³⁵⁾ peripatetičnog i skolastičkog filozofa. Taj impresivni portret starca odaje izvanredne likovne vred-

³⁴⁾ — ić — / A. Uvodić, Kod slika pok. Mihe A. Marinkovića u splitskoj galeriji. *Jadranski dnevnik*, 13. IV 1934.

³⁵⁾ Portret filozofa Petrića nalazi se u Galeriji umjetnina u Splitu. Signatura: g. d. M. A. Marinković, ulje, platno vel. 610×470 mm.

note i otkriva Marinkovića kao izrazitog i talentiranog portretistu. Nastao je 1908. godine kad je Marinković i stvorio nekoliko svojih najboljih djela i kao takav se afirmirao u našem slikarstvu.³⁶⁾

Filozof Petrić kao profesor stranih jezika i filozofije bavio se i nekim pitanjima moderne estetike i etike, a posebno ispitivanjem teza moderne talijanske filozofije.³⁷⁾ U povodu dvadesetgodišnjice smrti njegovi mu mještani postaviše na rodnoj kući u ulici Nikole Marinkovića Topa u Maloj bandi spomen ploču:

U OVOJ JE KUĆI ŽIVIO I UMRO
DR ANTE PETRIĆ
RODJ. DNE 11 LISTOPADA MDCCCXXIX
KOJI
SVOJIM FILOZOFSKIM DJELIMA
POIMENCE RASPRAVOM O LJEPOTI
PROSLAVI NE SAMO SVOJE RODNO MJESTO
I SVOJU UŽU DOMOVINU
NEGO SE NJEGOV GLAS PROSTRE
POHVALNO I PO EVROPI
U ZNAK POŠTOVANJA I HARNOSTI
DOMORODNA KOMIŽA
DNE XXV OŽUJKA MCMXXVIII
P.
DRUŠT. ZA POLJEP. MJESTA

Svojim položajem, slikovitim ambijentima, širokom pučinom i ribarima poznatim i van granica naše zemlje, Komiža odavna je privlačila mnoge jugoslavenske umjetnike. Nezasićena turistima, široka, iskrena i rano zadojena slobodarskim idejama pružala je između dva rata gostoprимstvo likovnim umjetnicima, koji su baš u takvoj sredini nailazili na čitav niz inspiracija za svoja djela. Tu su boravili i slikali Juraj Plančić,³⁸⁾ Ignjat Job,³⁹⁾ Đuro Tiljak, Marin Tartalja, Mirko Kujačić⁴⁰⁾ i drugi, čija imena danas zauzimaju značajno mjesto u jugoslavenskoj likovnoj umjetnosti.

³⁶⁾ V. Novak — Oštrić, Društvo hrvatskih umjetnika »Medulić« 1908. — 1916. Katalog izložbe. Zagreb 1962, str. 41.

³⁷⁾ A. Tresić-Pavičić, Filozof Petrić i njegovo najnovije djelo, Savremenik, Zagreb 1907. str. 3—8. — Ante Petrić je svoju biblioteku, koja se uglavnom sastoji od filozofskih knjiga poklonio župskom uredu u Komiži. Ona je sada smještena u maloj muzejskoj zbirci okupljenoj u Munstiru.

³⁸⁾ Godine 1923. naslikao je Biševsku špilju (ulje, platno, vel. 55×64 cm), a vlasništvo je Zorka Bogdanovića iz Splita. G. Gamulin, Juraj Plančić, život i djelo. Zagreb 1953, str. 84.

³⁹⁾ Job je u ljetu 1934. godine bio u Komiži i tada je nastao jedan od njegovih poznatih pejzaža iz Komiže, a u vlasništvu je Srđana Kraljevića u Splitu. Retrospektivna izložba Ignjata Joba. Katalog, Split 1957. — G. Gamulin, Ignjat Job, život i djelo. Zagreb 1961.

⁴⁰⁾ Godine 1932. izdao je grafičku mapu »Ribari« inspiriranu u Komiži, a još više na otočiću sv. Andrija, gdje je duže vremena boravio. Mapu je izložio na svojoj dvanaestoj samostalnoj izložbi u Beogradu 1964. godine. Katalog

Godine 1967. u Komizi je otvorena Memorijalna zbirka slikara Đure Tiljka,⁴¹⁾ koji je u dužim vremenskim razdobljima, u narodno-oslobodilačkoj borbi i poslije rata boravio na otoku Visu i tu ostvario jedan dio svog likovnog opusa. Zbirka je okupila šestdeset i šest slika u tehnici ulja, tempera, akvarela, gvaša, crteža i grafičkih listova, a smještena je u za tu svrhu adaptiranim prostorijama renesansne kule na obali. Brodovi, otočki krajolik, njegovi stanovnici — ribari i težaci sa svojim svakodnevnim poslovima, to su Tiljkove preokupacije i tema njegovih radova od prvih tridesetih godina pa sve do posljednjih grafika Stinive i Regate put Palagruže 1964. godine.^{41a)}

SPOMENICI NARODNOOSLOBODILAČKE BORBE

U novoj revolucionarnoj povijesti naše zemlje Vis je odigrao posebno značajnu ulogu. Svojim geografskim položajem i udaljen od kopna na otvorenoj pučini on je nakon pada Italije 1943. godine postao ratni garnizon narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije i neosvojiva tvrđava za njemačke neprijateljske formacije na Jadranu. Stoga na otoku Visu postoji i velik broj objekata i položaja značajnih za događaje iz narodnooslobodilačke borbe ne samo Dalmacije već i čitave Jugoslavije. Stare kamene kuće viških sela i zaseoka obilježene su spomen pločama i ispisane parolama, grobovi boraca razasuti su po seoskim grobljima, na partizanskom aerodromu, koji je tada bio otvoren prozor u svijet zeleni se mladi vinograd, a malne svaka kuća čuva poneki sitni predmet ili dokumenat kao sjećanje na te slavne dane nedavne prošlosti.

Brojne parole ispisane po zidovima kuća u Visu djelomično već i izbrisane najupečatljiviji su dokaz velikih događaja naše najnovije povijesti, koji su se potkraj 1943. i 1944. godine zbivali na ovom otoku.⁴²⁾ Tako je na kući Sorić na Šetalištu stara Issa 20, 22, ispisano crvenom bojom: ŽIVIO VRHOVNI ŠTAB NOV I POJ, a na kući Kuzmanić, Šetalište stara Issa 7, ŽIVIO VRHOVNI KOMANDANT DRUG TITO. Na Poljoprivrednoj zadruzi je naslikana crvena zvijezda i ispisano: ŽIVILO ORUŽANO BRATSTVO SRPSKOG I HRVATSKOG NARODA, a na kući ranije Lučić Roki na obali maršala Tita otisnuta je šablonom glava Josipa Broza Tita i crvena zvijezda, te ispisane parole: PRETVORIMO VIS U KRONŠTAT — ŽIVIO ZAVNOH — ŽIVILA I. PROLETERSKA DIVIZIJA — ŽIVILA KOMUNISTIČKA PARTIJA. Na trgu prvoboraca iznad dućana piše

⁴¹⁾ Memorijalna zbirka slikara Đure Tiljka u Komizi. Katalog. Predgovor napisao Jure Kaštelan.

^{41a)} Grafika otoka Visa. Mapa s dvanaest grafika slikara Frane Baće, Marijana Detonija, Ljube Ivančića, Vjekoslava Paraća, Otona Postružnika i Đure Tiljka. Štampana u dvjestopedeset primjeraka u povodu 20-godišnjice boravka CK SKJ, druga Tita i Vrhovnog štaba na otoku Visu.

⁴²⁾ V. Krstulović, Historijska odluka o obrani Visa. Pomorski zbornik knj. 2. Zadar 1964, str. 5—17.

crvenom i plavom bojom: ŽIVIO NACIONALNI KOMITET OSLOBODENJA JUGOSLAVIJE — ŽIVIO SKOJ, a na hotelu Borovik utisnut je šablonom crnom bojom veliki srp i čekić, a iznad njega ispisana parola: ŽIVILA NARODNOOSLOBODILAČKA VOJSKA. Nasuprot hotelu na trgu je kuća Tramontana na kojoj se sačuvala parola ispisana plavom bojom: ŽIVILA 2 OBL. KONFERENCIJA USAOHA DALMACIJE. I kuća Ante i Goje Kordića na Batiji

Parola iz 1944. godine u Visu

u ulici Žrtava fašizma ima veliku parolu: OBRANIMO NAŠ VIS, a podalje na kući Mandaković šablonom je utisnut plavom bojom partizanski brod i natpis: ŽIVILA TITOVA MORNARICA — ČISTIMO JADRAN OD OKUPATORA. Zatim na kući braće Kordić u istoj ulici piše: SLAVA PALIM BORCIMA — ŽIVILA II OBLASNA KONFERENCIJA USAOHA DALMACIJE, na kući br. 13. vlasnika Siminiati: ŽIVILA KOMUNISTIČKA PARTIJA, te na kući br. 7, 9. Bradanović ranije Marka Tomića ispisano je: ŽIVILO BORBENO JEDINSTVO SRPSKO-HRVATSKOG NARODA. Na kući br. 1. na Pionirskoj poljani ispisano je crvenom bojom: MOBILIZIRAJMO SVE ZA OBRANU, a na kući Mardešić, obala JRM 4, piše: ŽIVIO DRUG TITO. U Ulici Nacionalnog komiteta također je ispisano nekoliko parola. Tako je na kući Anke Karlić ispisano: ŽIVILO ORUŽANO BRATSTVO SRPSKOG I HRVATSKOG NARODA, na kući Šime Slavića piše: ŽIVIO SOVJETSKI SAVEZ, a na kući Pušić: ŽIVILA TITOVA MORNARICA — BRANIMO JADRAN OD OKUPATORA. Na potpornom zidu starog groblja ispisana je velika parola DAJEMO SVE ZA OBRANU VISA, a na zgradi stare škole

utisnut je partizanski brod s već spomenutim natpisom, te parola ŽIVILA 2 OBLASNA KONFERENCIJA USAOHA DALMACIJE. Jedna od rijetkih parola na Visu je posvećena tenkistima, a rađena je po šabloni plavom bojom. Nalazi se na kući Pušić, Obala Maršala Tita, a na njoj uz crtež tenka piše: NAPRED TENKISTI.

Na kući Ivanke Puhalović u Visu, Obala jugoslavenske ratne mornarice postavljen je 1944. godine reljefni kameni grb federativne narodne republike Jugoslavije s natpisom: DEMOKRATSKA FEDERATIVNA JUGOSLAVIJA — MCMXLIV,⁴³⁾ jer se u toj kući tada nalazio Oblasni narodnooslobodilački odbor za Dalmaciju. Ispod grba je postavljena ploča, koja je kasnije premještena na susjednu kuću Jakša.⁴⁴⁾ Na ploči je natpis:^{44a)}

U OVOJ KUĆI DJELOVAO JE
NAJVIŠI RUKOVODEĆI ORGAN
NARODNE VLASTI U DALMACIJI
OBLASNI NARODNO-OSLOBODILAČKI ODBOR
OD JANUARA DO OKTOBRA 1944 GODINE

KOTARSKI N. ODBOR VIS

Nedaleko ovih kuća je kuća Brajčić⁴⁵⁾ na kojoj je 1952. godine postavljena spomen ploča:

U SLAVNIM DANIMA
OSLOBODILAČKE BORBE NA MORU
IZ OVE JE KUĆE
OD JANUARA DO NOVEMBRA 1944 GODINE
AKCIJAMA NA MORU RUKOVODIO
ŠTAB MORNARICE N. O. V. JUGOSLAVIJE

10. IX. 1952.

GRAĐANI I PRIPADNICI J. R. M.
VISA

I na drugoj kući Brajčić u Lučici 15. postavljena je spomen ploča:

IZ OVE JE KUĆE RUKOVODIO
OKRUŽNI KOMITET KOMUNISTIČKE PARTIJE
HRVATSKE ZA SREDNJO DALMATINSKO OTOČJE
ORUŽANOM BORBOM NARODA
PROTIV FAŠISTIČKIH OKUPATORA
OD JANUARA DO DECEMBRA 1944 GODINE

KOTARSKI KOMITET VIS

⁴³⁾ Prema usmenom saopćenju Šime Slavića grb je postavio na kuću arh. Neven Šegvić. Drugu Slaviću ujedno zahvaljujem na pomoći i suradnji.

⁴⁴⁾ Ploča je premještena 1964. godine

^{44a)} O radu Oblasnog narodnooslobodilačkog odbora na otoku Visu vidi: D. Gizdić, Dalmacija 1943. Zagreb 1963. i Dalmacija 1944—1945. Zagreb 1964.

⁴⁵⁾ B. Pecotić, Mornarica NOVJ u obrambenim i napadnim dejstvima sa otoka Visa. Pomorski zbornik knj. 2, Zadar 1964. str. 131—150.

Godine 1951. postavljen je na hotel Borovik slijedeći natpis:

DRUGOVIMA PRVOBORCIMA
KOJI SU POGINULI U
BORBI ZA SLOBODU I SOCIJALIZAM
POD RUKOVODSTVOM K. P. J.
U TRAJNU USPOMENU OVU SPOMEN PLOČU
PODIŽE NAROD VISA
1951.

Još jedan natpis podsjeća na slavne dane narodnooslobodilačkog rata,⁴⁶⁾ a postavljen je 1952. godine:

NA OVOJ OBALI JE
IV POMORSKO OBALSKI SEKTOR
UKRCAO 1944 GODINE
NA SVOJE NAORUŽANE I TRANSPORTNE BRODOVE
JEDINICE XXVI. DALMATINSKE DIVIZIJE
KOJA JE U DESANTNIM OPERACIJAMA
OSLOBODILA SREDNJE DALMATINSKE OTOKE

10. IX. 1952.

GRAĐANI I PRIPADNICI J. R. M.
VIS

Na groblju na Prirovu podignuta su dva nadgrobna spomenika i to, streljanim taocima i prvoborcima. Nadgrobni spomenik taocima rađen je u obliku sarkofaga i ploče na kojoj su fotografije desetorice streljanih i natpis:

ŽRTVAMA FAŠISTIČKOG TERORA

GRGU SVIČAREVIĆU NIKOLE	IVANU PEČAREVIĆU PETRA
FRANI MANDAKOVIĆU	ILIĆ MIHU POK. ANTE
MATI PUHALOVIĆU	NIKOLI RADIŠIĆU
POK. ŠIMUNA	POK. NIKOLE
JAKOVU RULJANČIĆU	DUŠANU TOMIĆU MATIN
POK. NIKOLE	IVANU RADICA MARINA
JOSIPU RESTOVIĆU	
POK. KUZME	

NAROD VISA
PODIŽE OVU GROBNICU
NA TRAJNU USPOMENU
1951

⁴⁶⁾ J. Vasiljević, Dejstva na Jadranu u narodnooslobodilačkom ratu. Vojno delo, Beograd 1957. str. 114—154.

Na grobu prvoboraca je spomenik s reljefom, koji prikazuje borbu nagog muškarca sa vojnikom, a ispod reljefa su slike i natpisi:

SVOJIM SINOVIMA PRVOBORCIMA
RODITELJI

PRVOBORCU
MLADENU IVULIČU⁴⁷⁾ * 6. I. 1921.
POGINULOM U BORBI † 28. VII. 1941.
ZA SLOBODU
PODIŽE MAJKA

ANDRIJA KUZMANIĆ	MALENKO RADIŠIĆ ⁴⁸⁾
* 1920	* 1916
† 1942	† 1942
BRANKO MANDAKOVIĆ	
* 1918	
† 1943	

Godine 1964. sagrađena je u Visu osmogodišnja škola »Maršal Tito« kao trajan spomen na poginule borce i žrtve fašizma u Visu. Dvokatnu građevinu savremenih arhitektonskih oblika, koja se svojim jednostavnim oblicima izvanredno uklopila u ambijent ovog starog gradića projektirao je arh. Neven Šegvić. U zgradu se ulazi kroz otvoreni trijem sred kojeg je postavljena figura u nadnaravnoj veličini Josipa Broza Tita u maršalskoj uniformi, rad kipara Antuna Augustinčića.⁴⁹⁾ Na zidu trijema u majoličnim pločicama plave, smeđe i zelene boje prikazan je otok Vis u borbi. Ovaj zidni ukras izradili su slikari Raoul Goldoni, Še balj i Perošić,⁵⁰⁾ a keramičke radove Kombinat Jugokeramika tvornice Zagorka.

Na pročelju škole je spomen ploča s imenima poginulih:

ŽIVOTIMA SU STALI U TEMELJE SLOBODE I SOCIJALIZMA

BAKOTIĆ ŽIVANA BUDIMIR	DOROTIĆ ANTE MATE
BALIĆ MATE MIJOSLAV	DOROTIĆ IVANA MATE
BILIČIĆ PAVLA LUKA	DOROTIĆ VICKA MATE

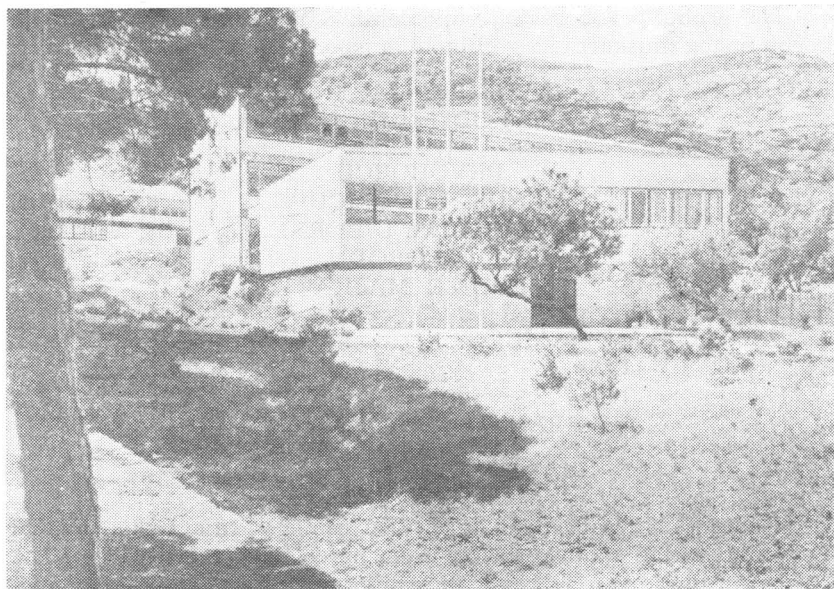
⁴⁷⁾ S. Kvesić, Dalmacija u narodnooslobodilačkoj borbi. Zagreb 1960. str. 295.

⁴⁸⁾ N. d. str. 297.

⁴⁹⁾ Lik maršala Tita je brončana kopija skulpture, koja je postavljena pred rodnom kućom maršala Tita u Kumrovcu. Antun Augustinčić, monografija, uredio B. Iveković. Zagreb 1954.

⁵⁰⁾ Na maloj keramičkoj pločici u zidu sjeverno od kompozicije su imena autora:

GOLDONI Š E
BALI PEROŠIĆ
KOMBINAT JU
GOKERAMIKA
TVORNICE
ZAGORKA

Škola Maršal Tito u Visu

BRADANOVIĆ LUKE ANTE
 BRADANOVIĆ ŠIMUNA ANTE
 BRAJČIĆ ANTE ANTE
 BRAJČIĆ JAKOVA JOSIP
 BRAJČIĆ IVANA VID
 BOŽANIĆ NIKOLE PETAR
 BUČIĆ MATE MARIJAN
 BUTOROVIĆ MATE MATE
 CVITANOVIĆ TOME IVAN
 CVITANOVIĆ IVANA STJEPAN
 DOROTIĆ PETRA ANTE
 DOROTIĆ JURJA JAKICA
 DOROTIĆ ANTE JURAJ

DOROTIĆ ANTE ROKO
 GABELIĆ PETRA ANTE
 ILIĆ PETRA IVAN
 ILIĆ ANTE MIHO
 ILIĆ IVANA NIKOLA
 ILIĆ IVANA PETAR
 IVČEVIĆ IVANA MIRČE
 IVIČEVIĆ-BAKULIĆ ANTE
 PETAR
 IVULIĆ IVANA MLADEN
 JURINOVIĆ IVANA PAVAO
 JURINOVIĆ PETRA VINKO
 KARUZA STJEPANA ANTE
 KARUZA VICKA DINKO

KARUZA ANTUNA JERINA
 KARUZA JAKOVA VITOMIR
 KIVELA ANTE SREČKO
 KORDIĆ PETRA IVANA
 KORDIĆ MATE JAKOV
 KUKURA MARINA ANTE
 KULJIŠ ANTE ANTE
 KULJIŠ ANTE CIRIL

LIPANOVIĆ ANTUNA ANTE
 LIPANOVIĆ JOSIPA ANTE
 LIPANOVIĆ JOSIPA JAKOV
 LOVČIĆ LOVRE PETAR
 MANDAKOVIĆ FRANJE
 BRANKO
 MANDAKOVIĆ LUCIJE
 FRANE

KULJIŠ VJEKOSLAVA MATE
KULJIŠ VJEKOSLAVA
STJEPAN
KUZMANIĆ ANTE ANDRIJA
KUZMANIĆ MLADENA
ANDRIJA
KUZMANIĆ NIKOLE ANTE
KUZMANIĆ VIDA IVAN
KUZMANIĆ RADE RADOSLAV
LETUNOVIĆ VICKA VICKO

MANDAKOVIĆ FRANE
MILOVAN
MANDAKOVIĆ IVANA
ARLANDO
MATIJAŠEVIĆ STJEPANA
JURAJ
PEČAREVIĆ IVANA IVAN
PEČAREVIĆ PETRA JANKO
PEČAREVIĆ DINKA JANKO
PEČAREVIĆ PETRA MATE
PEČAREVIĆ JOSIPA NIKOLA
PEČAREVIĆ PETRA NIKOLA
PEČAREVIĆ VICKA VELJKO

PERIBONIO ŠIMUNA
ANDRIJA
PERIĆ ANTE IVAN
PETRINOVIĆ MATE NIKOLA
PETRINOVIĆ ANTE VINKO
PINCETIĆ DINKA NIKOLA
PODUJE NIKOLE IVAN
PUHALOVIĆ ŠIMUNA FRANE
PUHALOVIĆ ŠIMUNA MATE
RADICA MARINA IVAN
RADIĆ ANTE NIKOLA
RADIŠIĆ MATE ANTE
RADIŠIĆ STJEPANA ANTE
RADIŠIĆ MATE IVO
RADIŠIĆ STJEPANA IVO
RADIŠIĆ NIKOLE JAKOV
RADIŠIĆ STJEPANA MIĆE

RADIŠIĆ MLADENA
NIKOLA
RADIŠIĆ MATE SREČKO
RADIŠIĆ MATE VINKO
RADOJEVIĆ STJEPANA
JOSIP
RESTOVIĆ KUZME JOSIP
ROKI SREČKA ANTE
RULJANČIĆ NIKOLE JAKOV
SESARDIĆ MARINA JASEN
SLAVIĆ MIROSLAVA IVO
SVIČAREVIĆ GRGA GRGO
SVIČAREVIĆ NIKOLE GRGO
SVIČAREVIĆ NIKOLE LENKO
SVIČAREVIĆ ANTE MATE
ŠILJIĆ DINKA ANTE
ŠILJIĆ NIKOLE IVO
ŠILJIĆ IVANA NIKOLA

TOMIĆ MATE DUŠAN
TOMIĆ ŠIMUNA NIKOLA
TOMIĆ NIKOLE STJEPAN
TRAVIZI FRANJE SPASOJE
VIDOVIĆ IVANA JOSIP
VIDOVIĆ JOSIPA JURAJ
VLASTELICA NIKOLE NIKOLA
VLASTELICA STJEPANA VICKO
VOJKOVIĆ ANTE ANTE
ZAMBARLIN ANDRIJE NIKOLA
ZANINOVIĆ ANTE MATE
ZOROTOVIĆ VICKA PAVAO
ŽITKO DINKA IVAN

ŽITKO IVANA IVAN
ŽITKO IVANA NIKOLA
MILARDOVIĆ PETRA MARKO

NEKA OVAJ KAMEN ISPISAN ŽIVOTIMA SVJEDOČI
POKOLJENJIMA KAKO SE RAĐALA SVJETLOST OVE
ZEMLJE⁵¹⁾

27 JULA 1964.

Još je jedan značajan spomenik podignut 1964. godine u Visu.
TUĐE NEĆEMO — SVOJE NE DAMO

T I T O

riječi, koje je 12. rujna 1944. godine izgovorio u svome govoru prigodom proslave dvogodišnjice osnivanja prve dalmatinske udarne brigade,⁵²⁾ predavši joj orden narodnog oslobođenja, otada su postale simbol naših naroda u borbi za oslobođenje i nezavisnost svoje zemlje. Velike riječi, koje će i budućim pokoljenjima ostati jednako tako značajne uklesane su na veliki monolit od bijelog kamena na crnom mramornom postolju podignutom na Ravnici Prve dalmatinske proleterske brigade. Zasigurno je da je ovaj spomenik i najljepše sjećanje na ovu proslavljenju brigadu, čiji se zametak nalazi u malim partizanskim odredima, koji su se osnivali u Dalmaciji još 1941. godine odmah nakon okupacije od neprijatelja. Osnovana 6. rujna 1942. godine odlukom Vrhovnog štaba NOP i DV Jugoslavije kod Livna prošla je mnoge bitke i okršaje. Na drugoj strani spomenika uklesan je ovaj tekst:

PRVA DALMATINSKA
RAĐALA SE IZ MALIH PARTIZANSKIH OD-
REDA KOJI SU IMALI SMJELOSTI DA SE DIGNU
PROTIV MRSKOG OKUPATORA JOŠ PRVIH DA-
NA OKUPACIJE 1941. GODINE. SLAVAN JE PUT
KOJIM JE PROŠLA PRVA DALMATINSKA BRIGADA.
STVORENA PRIJE DVIJE GODINE IZ VEĆ PREKALJE-
NIH PARTIZANSKIH ODREDA DALMACIJE, ONA IMA
IZA SEBE SJAJNE VOJNE PODVIGE. U MNOGOBROJ-
NIM BOJEVIMA DALA JE OGROMNE ŽRTVE, DALA JE
TAKO VELIKE ŽRTVE DA DANAS MEĐU VAMA IMA
VRLO MALI BROJ ONIH KOJI SU SAČINJAVALI VAŠU
BRIGADU U VRIJEME NJENOG STVARANJA. BOR-
BA KOD LIVNA, BORBA KOD JAJCA, BORBA U
CENTRALNOJ BOSNI, I SJAJAN MARŠ PO NAJVEĆOJ

⁵¹⁾ Tekst na ploči sastavio je književnik Jure Franičević Pločar

⁵²⁾ Govor je štampala prvi puta Slobodna Dalmacija u brošuri pod naslovom: Tuđe nećemo, ali svoje ne damo, u izdanju Prop-odjela Oblasnog NOO-a Dalmacije na Visu 1944. godine. J. Broz Tito, Govori i članci, knji. I. Zagreb 1959. str. 216—227.

STUDENI I SNIJEGU DOLINOM NERETVE GDJE SE U
ČETVRTOJ NEPRIJATELJSKOJ OFENZIVI RAZVIO JEDAN
OD NAJSJAJNIJIH BOJEVA U NAŠOJ OSLO-
BODILAČKOJ BORBI; BORBA ZA OSVAJANJE
SILNO UTVRĐENOG PROZORA DA BI SE OTVO-
RIO PUT I SPASLI NAŠI RANJENICI; ONDA
DUGOTRAJNA BORBA KOD KONJICA, PA BOR-
BA NA SNJEŽNOM PRENJU PO NAJVEĆOJ ZIMI,
BEZ HRANE I TOPLE ODJEĆE; BORBA U HERCE-
GOVINI I CRNOJ GORI, PRI RAZBIJANJU ODVRAT-
NIH NARODNIH IZDAJNIKA SILNO SU OČELIČI-
LE PRVU DALMATINSKU BRIGADU, KOJA JE STALA
U RED NAŠIH NAJBOLJIH UDARNIH PROLETERS-
KIH BRIGADA. SLAVNE BORBE U PETOJ OFANZIVI
KADA JE PRVA DALMATINSKA BRIGADA MORALA
SVOJIM GRUDIMA DA KRČI PUT KROZ VALOVITU
DRINU, RAZBIJAJUĆI NEPRIJATELJSKI OBRUČ, POKAZA-
LE SU DA NEMA TAKO TEŠKOG ZADATKA DA GA SINOVI
DALMACIJE NE BI MOGLI IZVRŠITI. OSIM MLADIĆA, I
MLADE DJEVOJKE DALMACIJE, KOJE SU TEK
STUPILE U ŽIVOT GINULE SU U VALOVIMA
DRINE I POSLJEDNJI NJIHOV OPROŠTAJNI POZ-
DRAV BIO IM JE PRAMEN KOSE KOJI JE LEPR-
ŠAO NAD VALOVIMA RIJEKE. ALI TAJ POSLJED-
NJI POZDRAV TRAZIO JE: OSVETITE NAS! PRVA
DALMATINSKA BRIGADA U SVIM KASNIJIM
BOJEVIMA ZNALA JE OSVETITI SVOJE DRUGOVE.

HISTORIJA PRVE DALMATINSKE
BRIGADE ZNAČI EPOPEJU
HEROJSKU BORBU

TITO
IZ GOVORA ODRŽANOG NA OVOM MJESTU
12. SEPTEMBRA 1944. GODINE

Sa strane na kamenu piše:

VRHOVNI
KOMANDANT
NARODNO-
OSLOBODILAČKE
VOJSKE
PARTIZANSKIH
ODREDA
JUGOSLAVIJE
JOSIP BROZ
TITO
NA OVOM JE MJESTU

12. SEPTEMBRA
1944. GODINE
IZVRŠIO SMOTRU
PRVE
DALMATINSKE
UDARNE BRIGADE
PRILIKOM
PROSLAVE
DVOGODIŠNJICE
NJEZINOG
OSNIVANJA

Desno od spomenika u pločniku na obali označeno je u tlorisu crnim i bijelim kamenom mjesto gdje je bila postavljena tribina.

I u predjelu Kut postavljeno je spomen obilježje u obliku trostrane prizme od bijelog kamena na crnom mramornom postolju. Na spomeniku su ispisane riječi:

PRELOMNE I SUDBONOSNE 1941. GODINE NAROD VISA
ODAZVAO SE POZIVU KOMUNISTIČKE PARTIJE I KRENUO
NA TEŠKI PUT BORBE PROTIV FAŠISTIČKIH OSVAJAČA

—
VIS JE IZRASTAO U NERAZORIVU TVRĐAVU REVOLUCIJE S
KOJE JE DRUG TITO I CENTRALNI KOMITET KOMUNISTIČKE
PARTIJE JUGOSLAVIJE OD JUNA DO OKTOBRA 1944. GODINE
RUKOVODIO NJENIM POBJEDAMA

—
OVDJE JE SVAKI KAMEN BIO PUŠKARNICA
I SVAKI ČOVJEK ŠTIT SLOBODE

—
NA FRONTOVIMA JUGOSLAVIJE U SASTAVU
SLAVNIH BRIGADA I DIVIZIJA NARODNO-
OSLOBODILAČKE VOJSKE BORILO SE HILJADU
TRIDESET I DVOJE SINOVA I KĆERI OVOG OTOKA

—
U TEMELJ SOCIJALISTIČKE JUGOSLAVIJE
UZIDALO JE SVOJE ŽIVOTE DVIJESTOTINEPEDESETTROJE
VIŠKIH BORACA⁵³⁾

—
USPOMENA NA TE DANE NEKA ŽIVI TRAJNO KAO
I KAMEN OVIH ŽIVOTIMA OBRANJENIH OBALA⁵⁴⁾

⁵³⁾ U natpisu je doneseno da je na otoku Visu u Narodnooslobodilačkom ratu poginulo dvijestodvadeset i dvoje Višana, međutim taj broj nije točan. Prema popisima palih boraca na spomen pločama u Visu, Komiži i Podšpilju postavljenim 1964. godine s otoka Visa poginulo je dvijestopedeset i troje boraca i žrtava fašizma. Godine 1968. tekst je ispravljen

⁵⁴⁾ Jednaki ovakvi spomenik postavljen je i u Komiži, tekst sastavio književnik Jure Franičević Pločar

U kući Joza Poduje u ulici Nacionalnog komiteta br. 11. nalazilo se prema spomen obilježju:

GODINE 1944 U OVOJ KUĆI NALAZILO SE
PREDSJEDNIŠTVO ANTIFAŠISTIČKOG VIJEĆA
NARODNOG OSLOBOĐENJA JUGOSLAVIJE

a na kući Ive Pušić u istoj ulici br. 17. je natpis:⁵⁵⁾

GODINE 1944
U OVOJ KUĆI NALAZIO SE NACIONALNI KOMITET
OSLOBOĐENJA JUGOSLAVIJE

Na kući Vlastelica⁵⁶⁾ također u toj ulici br. 3 piše:

GODINE 1944
BILO JE OVDJE SJEDIŠTE
KOTARSKOG KOMITETA KOMUNISTIČKE
PARTIJE HRVATSKE ZA OTOK VIS

Na trgu prvoboraca br. 7, na kući Bradanović⁵⁷⁾ je natpis:

U OVOJ KUĆI BILO JE GODINE 1944
SJEDIŠTE KOTARSKOG NARODNOOSLOBODILAČKOG
ODBORA ZA OTOK VIS

Na kući Seko u ulici Nacionalnog komiteta br. 12⁵⁸⁾ piše:

GODINE 1944
BILO JE OVDJE SJEDIŠTE
NARODNOOSLOBODILAČKOG ODBORA
OPĆINE VIS

U kući Moškovita, kamenoj dvokatnici Put lučkog brda 4. bila je komanda mjesta:

U OVOJ KUĆI BILA JE
1944 GODINE
KOMANDA MJESTA

Na kući Ante Poduje u ulici Nacionalnog komiteta br. 38. je natpis:

GODINE 1944
U OVOJ KUĆI BIO JE SMJEŠTEN
CENTAR OZNE ZA DALMACIJU

⁵⁵⁾ F. Trgo, Strategijsko-političko značenje otoka Visa u NOR-u. Pomorski zbornik, knj. 2, Zadar 1964. str. 19—35. D. Gizdić, Dalmacija 1944—1945. Zagreb 1964. str. 436.

⁵⁶⁾ A. Božanić, Uloga Komunističke partije na otoku Visu u pred-ratnom razdoblju i narodnooslobodilačkoj borbi. Pomorski zbornik knj. 2, Zadar 1964. str. 52.

⁵⁷⁾ D. Gizdić, n. d.

⁵⁸⁾ S. Makiedo, Organizacija narodne vlasti na otoku Visu u vrijeme talijanske okupacije. Pomorski zbornik, knj. 2. str. 173—183.

Komanda mjesta 1944. godine u Visu

Na velikoj kamenoj dvokatnici obitelji Linčir, ulica Vladimira Nazora br. 68, 70, 72, je spomen obilježje:

OVDJE JE 1944 GODINE BILO SJEDIŠTE
OKRUŽNOG NARODNOOSLOBODILAČKOG ODBORA
ZA SREDNJE DALMATINSKO OTOČJE

a na kući Nikole Vlastelice, Lučica 18. piše:

GODINE 1944
BILO JE OVDJE SJEDIŠTE
KOMANDE PODRUČJA SREDNJE
DALMATINSKOG OTOČJA

U Kutu u Vinogradarskoj ulici br. 22. na kući Tomić-Kazelotovi⁵⁹⁾ je natpis:

GODINE 1944 OVDJE SE NALAZIO
ŠTAB IV BATALJONA
III PREKOMORSKE UDARNE BRIGADE

⁵⁹⁾ Prekomorci, opis zgodovine prekomorskih brigad in drugih prekomorskih Enot NOVJ. Ljubljana 1965. str. 76—82.

Na trgu Prvoboraca br. 5. na kući Tramontana piše:

OD JUNA DO OKTOBRA 1944 GODINE
U OVOJ ZGRADI RADILA JE
TELEGRAFSKA AGENCIJA
NOVA JUGOSLAVIJA — TANJUG

a na Partizanskoj cesti kod Rasadnika⁶⁰⁾ palmi na trafostanici je spomen obilježje s natpisom:

OD KOLOVOZA DO LISTOPADA 1944
OVDJE JE BILA STACIONIRANA
PRVA TENKOVSKA BRIGADA
NARODNOOSLOBODILAČKE VOJSKE
JUGOSLAVIJE

I u uvali Stonca nedaleko mjesta nalazila se jedna od baza narodnooslobodilačke vojske. Na potpornom zidu vojnog objekta je natpis:

GODINE 1944 BILA JE OVDJE
REMONTNA BAZA MORNARICE
NARODNOOSLOBODILAČKE VOJSKE
JUGOSLAVIJE

I u Visu bila su u nekoliko kuća smještena pojedina odjeljenja partizanskih bolnica. Tako je na kući Vidović, put Samogora br. 30, 32, 34.⁶¹⁾ natpis:

GODINE 1944 U OVOJ I OKOLNIM
KUĆAMA BILA JE SMJEŠTENNA BOLNICA
VIII KORPUSA NARODNOOSLOBODILAČKE
VOJSKE JUGOSLAVIJE

a na jednokatnoj građevini u kojoj je smješten dom JNA na šetalištu Viški boj piše:

OD RUJNA DO VELJAČE 1944 GODINE
BILA JE OVDJE BOLNICA VIII KORPUSA

i još jedan natpis:

U OVOJ KUĆI BIO JE 1944 GODINE
ŠTAB IV POMORSKOG OBALNOG SEKTORA

I u zgradi stare škole bila je smještena bolnica, o čemu govori spomen obilježje:

GODINE 1944 U OVOJ ZGRADI BIO JE
SMJEŠTEN DIO BOLNICE VIII KORPUSA
NARODNOOSLOBODILAČKE VOJSKE
JUGOSLAVIJE

⁶⁰⁾ D. Gizdić, n. d. str. 564.

⁶¹⁾ D. Gizdić, n. d. str. 480; H. Tartalja, Slobodni Vis kao sanitetski centar, NOVI Pomorski zbornik, knj. 2, str. 205—210.

U zgradi, koja je ranije bila sokolana u ulici Branka Mandakovića br. 8. bilo je smješteno prihvatilište zbjega.⁶²⁾ Na spomen ploči piše:

GODINE 1944 OVDJE SE NALAZILO
GLAVNO PRIHVATILIŠTE ZBJEGA

U Visu je djelovalo i kazalište narodnog oslobođenja,⁶³⁾ a bilo je smješteno u Narodnom domu na obali Maršala Tita. Nekoliko rekvizita iz ovog vremena čuva se u Muzeju Revolucije u Bateriji. Na domu je natpis:

GODINE 1944
DJELOVALO JE U OVOJ ZGRADI KAZALIŠTE
NARODNOG OSLOBOĐENJA JUGOSLAVIJE

I pjesnik Vladimir Nazor⁶⁴⁾ boravio je u Visu u kući Anke Jurinović, Ulica Vl. Nazora br. 80., pa je na kući spomen ploča:

GODINE 1944
U OVOJ KUĆI BORAVIO JE
VLADIMIR NAZOR

Godine 1965. postavljena je još jedna spomen ploča⁶⁵⁾ i to na obali Maršala Tita na kući ranije Lučić Roki:

POSLIJE ŽESTOKIH BORBI
NA OTOCIMA KRENULI SU
4. JANUARA 1944 GODINE SA OVE OBALE BORCI 1. i 2.
PREKOMORSKE BRIGADE ZA DRVAR

I u Komiži se vide ostaci parola ispisanih crvenom bojom po zidovima kuća na obali iz 1943. i 1944. godine. Na kući nasljednika Nikole Pečarića ispisano je ŽIVIO DRUG TITO, a ista je parola i na kući Martinis. Na drugoj kući Martinis ispisano je ŽIVIO TITO i Ž. SKOJ, a na kući braće Torre (Lesiotovo) iznad prozora prvog kata vide se ostaci parole ŽIVILA KOMUNISTIČKA PARTIJA. Tragovi parola vide se još na nekim kućama po mjestu, ali ih je dugo vremensko razdoblje izbrisalo tako da mnoge od njih nisu više čitljive.

U predjelu Mali Kiš na brdu zapadno iznad mjesta uklesana je u kamenu i bojadisana vapnom 1943. godine parola TITO REPUBLIKA, duga je oko dvadeset, a visoka oko dva metra. Jasno vidljiva iz raznih predjela mjesta ona je svojom jednostavnom monumentalnošću jedan od značajnijih spomenika na otoku, koji podsjećaju na burne i slavne dane naše najnovije povijesti.

⁶²⁾ D. Gizdić, n. d. str. 333—426; S. Kvesić, n. d. str. 683—685.

⁶³⁾ D. Gizdić, n. d. str. 459.

⁶⁴⁾ O Vladimiru Nazoru vidi bibliografiju u knjizi Vladimir Nazor, knj. I, Predgovor i bibliografija Š. Vučetić. Izdanje Matice Hrvatske Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 77. Zagreb 1965. str. 29—35.

⁶⁵⁾ Vidi bilj. 59.

U predjelu Kamenica istočno od mjesta sačuvalo se betonsko mitraljesko gnijezdo sa zidovima u visini od oko jednog metra s tri otvora, koji su otvoreni prema moru. Osnova mu je u obliku nepravilnog osmerokuta. To je jedan od rijetko sačuvanih ostataka utvrda podignutih za obranu otoka 1944. godine.⁶⁶⁾

Godine 1949. podignut je na prilazu u mjesto uz glavnu cestu Komiža - Vis spomenik streljanim taocima.⁶⁷⁾ Građen je od pravilno klesanih kvadera rustično obrađenih, a u sredini je ploča s natpisom:

OVDJE SU PALI
ZA SLOBODU NAŠIH NARODA
RODOLJUBI

ZANKI PETAR PETRA, GOSPODINOVIĆ MATE POK. MATE,
VITALJIĆ ANDRIJA FRANJE, MARDEŠIĆ FRANJO POK.

KUZME,

BOŽANIĆ PETAR POK. DINKA, MARINKOVIĆ JURAJ POK.

ANTE,

BOGDANOVIĆ MATE POK. LUKE, LUČIĆ JERKO POK. IVANA

BOŽANIĆ NIKOLA POK. PETRA, JURINOVIĆ NIKOLA POK.

GRGE,

STRELJANI 1943 GOD. OD FAŠISTIČKIH OKUPATORA
NJIMA U SPOMEN OSLOBOĐENI NAROD KOMIŽE
PODIŽE OVAJ SPOMEN
1949 GODINE

Slijedeće godine postavljena je na kući Marijete Mardešić (Bonacine) na Škoru spomen ploča palim borcima s natpisom:

PALIM BORCIMA U
NARODNO-OSLOBODILAČKOM
RATU 1941 — 1945
OVU SPOMEN PLOČU PODIŽU
KOMIŽANI

KOMIŽA 1950 GODINE

Na renesansnoj kuli na obali u kojoj je bila dugi niz godina općinska skupština postavljena je spomen ploča za sjećanje na izbore 1940. godine kada su Komižani na općinskim izborima izabrali osamnaest vijećnika da pod vodstvom Komunističke partije upravljaju općinom.⁶⁸⁾ Na ploči je natpis:

RADNI NAROD KOMIŽE
PRUŽIO JE DOKAZ SVOJE SVIJEŠTI I ODANOSTI K. P.
U DOBA NASILJA 1940 GODINE

⁶⁶⁾ A. Biočić, Organizacija obrane otoka Visa. Pomorski zbornik knj. 2. str. 87—106.

⁶⁷⁾ A. Božanić, n. d. str. 55.; S. Kvesić, n. d. str. 589.

⁶⁸⁾ A. Božanić, n. d. str. 46.

IZABRAVŠI NA OPĆINSKIM IZBORIMA
OSAMNAEST VIJEĆNIKA
KOJI SU POD VODSTVOM K. P.
UPRAVLJALI KOMIŠKOM OPĆINOM
RUKOVODEĆI RADNIČKIM POKRETOM
BRANEĆI PRAVA RADNOG NARODA
OSTVARENA U TITOVOJ JUGOSLAVIJI

Godine 1964. postavljena je na kuli i ova ploča:

U OVOJ KUĆI BILO JE GODINE 1944 SJEDIŠTE
MJESNOG NARODNOOSLOBODILAČKOG ODBORA KOMIŽA

Na kući braće Kučić⁶⁹⁾ u Školskoj ulici u kojoj je donesena odluka da se na otoku pristupi oružanim akcijama i napadima na okupatora postavljena je također spomen ploča:

Natpis na kući Kučić u Komiži

U OVOJ JE KUĆI JUNA MJESECA 1941 GODINE
MJESNI KOMITET KPH-a KOMIŽA
DONIO ODLUKU O OTPOČINJANJU PRVIH
ORUŽANIH AKCIJA I DIVERZIJA PROTIV
FAŠISTIČKIH OKUPATORA I DOMAĆIH IZDAJICA
MJESNI KOMITET KOMIŽA

⁶⁹⁾ N. d. 48.

Nikoli Marinkoviću - Topu⁷⁰⁾ članu kotarskog komiteta SKOJ-a, koji je 17. travnja 1943. godine ubijen na ulici od karabinjerske patrole postavljena je ploča na mjestu pogibije na kući nasljednika pok. Pavla Marinkovića:

OVDJE JE HEROJSKI POGINUO
1943 GODINE
NIKOLA MARINKOVIĆ - TOP
BOREĆI SE SMRTNO RANJEN S OKUPATOROM
ZA OSTVARENJE SOCIJALIZMA

Tvorničkom radniku Nikoli Mardešiću,⁷¹⁾ koji je 1935. godine stajao na čelu sindikalnog pokreta u Komiži i bio godinu dana kasnije jedan od pokretača štrajka radnika za povećanje nadnica u tvornici ribljih konzervi ubijenom 1942. godine u lepoglavskom zatvoru postavljena je spomen ploča na tvornici Neptun s natpisom:

U OVOJ TVORNICI JE RADIO
BORAC ZA PRAVA RADNOG NARODA
NIKOLA MARDEŠIĆ
KOJI JE UMOREN GLAĐU U LEPOGLAVI
OD PROTUNARODNOG REŽIMA
1942 GODINE

U povodu dvadesetgodišnjice boravka vrhovnog komandanta oružanih snaga NOVJ Josipa Broza Tita i Vrhovnog štaba na otoku, u Komiži je podignut spomen dom. Ovo veliko zdanje bilo je ranije namijenjeno zadružnom domu, ali kao takvo nije nikad dovršeno, pa je tom prilikom odlučeno da mu se dade nova namjena i da se posveti onima, koji su svoje živote dali u borbi za socijalizam. Zatekavši samo vanjske zidove i osnovni tloris arhitekt Stjepan Planić izradio je novi projekat i dao zgradi novi izgled uklopivši ga jednostavnim oblicima izvanredno u ambijent starih kamenih kuća i slikovitog otočkog krajolika.⁷²⁾ Na prizemnoj terasi doma postavljena je na istaknutom mjestu spomen ploča s imenima palih boraca i žrtava fašizma u Komiži. Na stepenicama koje vode na terasu je natpis:

OVAJ SPOMEN POSTAVI NAROD
27. SRPNJA 1964.

A na ploči piše:

⁷⁰⁾ S. Kvesić, n. d. str. 587.

⁷¹⁾ Podaci N. Mardešića. Božanić n. d. str. 54; 58.

⁷²⁾ U unutrašnjosti doma je velika dvorana za priredbe, restoran, veliki trijem i nuzprostorije u prizemlju, a na prvom katu su tri manje dvorane u kojima su smještene društvene organizacije, a dvorane se upotrebljavaju za razne sastanke, izložbe i drugo. Zidovi su obloženi djelomično drvom, a prostorije opremljene savremeno i funkcionalno. Iako je arh. Stj. Planić našao dom već djelomično izgrađen, on je uspio da svojim izvanrednim ukusom i osjećajem ostvari jednu posebno vrijednu cjelinu, koja je mjestu nedostajala radi razvijanja kulturnog i društvenog života.

PALI SU U KRILU ZEMLJE SVOJE

I POSTALI NJEN PONOS

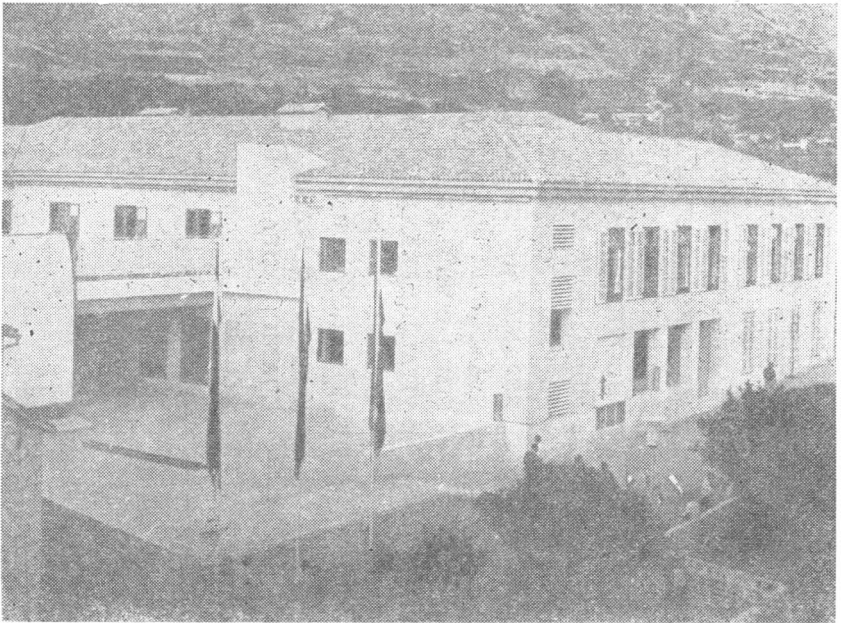
I VRELO NEISCRPNE SNAGE

BJAŽEVIĆ JAKOVA JERKO	AJDUKOVIĆ MARINA FABJAN	BARBARIĆ MATE PAVAO
BOGDANOVIĆ LUKE LJUBO	BOGDANIĆ TOME IVAN	BOGDANOVIĆ PAVLA ANDRIJA
BOGDANOVIĆ PAVLA FRANJO	BOGDANOVIĆ IVANA JOSIP	BOGDANOVIĆ LUKE LUKA
BOGDANOVIĆ MATE PETAR	BOGDANOVIĆ LUKE MATE	BOGDANOVIĆ PAVLA MIHO
BORČIĆ PETRA PETAR	BOGDANOVIĆ MATE VICKO	BORČIĆ PAVLA PETAR
BOŽANIĆ MATE ANTE	BOŽANIĆ MATE ANDRIJA	BOŽANIĆ IVANA ANTE
BOŽANIĆ ANTE KATA	BOŽANIĆ ANTE DOMA	BOŽANIĆ ANTE JAKA
BOŽANIĆ ANTE MIHO	BOŽANIĆ FRANJE LUKRA	BOŽANIĆ IVANA MATE
BOŽANIĆ LUKE PAVAO	BOŽANIĆ FRANJE NIKOLA	BOŽANIĆ PETRA NIKOLA
BOŽANIĆ LUKE PETAR	BOŽANIĆ ANTE PETAR	BOŽANIĆ DINKA PETAR
BOŽANIĆ VIDA ZLATA	BOŽANIĆ PAVLA PETAR	BOŽANIĆ IVANA VICKO
FELANDA MATE JOSIP	DEMARIJA MIHA VINKA	FELANDA KATARINA IVAN
FIAMENGO JOSIPA JAKOV	FELANDA MATE SILVESTAR	FIAMENGO ANTE ANTE
GIZDAVČIĆ LUKE VICKO	FIAMENGO IVANA JERKA	FIAMENGO ANTUNA JOSIP
GREGET MIHE LUKA	GOSPODINOVIĆ MATE MATE	GREGET PETRA ANDRIJA
JONČIĆ NIKOLE LUKRA	JONČIĆ BLAŽA IVANA	JONČIĆ PETRA JURAJ
JURJEVIĆ JOSIPA JOSIP	JURINOVIĆ NIKOLE GOJISLAV	JURINOVIĆ GRGE NIKOLA
KUČIĆ FRANJE SILVESTAR	KUČIĆ MARIJANA IVAN	KUČIĆ IVANA JERKO
	MARDEŠIĆ IVANA ANTE	MARDEŠIĆ PAVLA ANTE

MARDEŠIĆ LUKE BARTUL	MARDEŠIĆ IVANA FRANJO	MARDEŠIĆ KUZME FRANJO
MARDEŠIĆ ANTUNA JOSIP	MARDEŠIĆ JOSIPA JOSIP	MARDEŠIĆ MATE JOSIP
MARDEŠIĆ VICKA JOSIP	MARDEŠIĆ JAKOVA JUGOSLAV	MARDEŠIĆ KUZME MIHO
MARDEŠIĆ JAKOVA NIKOLA	MARDEŠIĆ VICKA PETAR	MARDEŠIĆ ANTE TOMA
MARIANI PAVLA ANDRIJA	MARINKOVIĆ ANDRIJE ANDRIJA	MARINKOVIĆ STJEPANA DUJE
MARINKOVIĆ ANTE JURAJ	MARINKOVIĆ ANDRIJE NIKOLA	MARINKOVIĆ ANTE NIKOLA
MIHOVILOVIĆ JOSIPA IVAN	MIHOVILOVIĆ VICKA JOSIP	MIHOVILOVIĆ ANTE NIKOLA
MIHOVILOVIĆ VICKA NIKOLA	MLADINEO IVANA MIHO	MURIĆ BOŽE JOSIP
PEČARIĆ ANDRIJE MATE	PEČARIĆ PETRA NIKOLA	PETRAŠIĆ JOSIPA FRANJO
PETRAŠIĆ JOSIPA VICKO	PETRIĆ MATE DRAGUTIN	REPANIĆ ANTICE VINKA
STANOJEVIĆ NIKOLE ANTE	STANOJEVIĆ SILVESTRA BLAŽ	STANOJEVIĆ JURJA KATICA
STANOJEVIĆ SILVESTRA MARIJAN	SUIĆ ANTE DINKO	ŠIMIĆ DOBRE PETAR
ŠIMIĆ ŠIMUNA ZVONKO	TOMIĆ FRANJE TOMISLAV	VITALJIĆ FRANJE ANDRIJA
VITALJIĆ JOSIPA ANTE	VITALJIĆ ANDRIJE DRAGO	VITALJIĆ JOSIPA JOSIP
VITALJIĆ JOSIPA JURAJ	VITALJIĆ ANDRIJE LUCIJO	VITALJIĆ ANDRIJE MILJENKO
ZAMBERLIN PAVLA MARKO	ZANKI PETRA PETAR	ZOROTOVIĆ IVANA PETAR
ŽUANIĆ JOSIPA ANĐESLAV	ŽUANIĆ PAVLA IVAN	ŽUANIĆ JOSIPA MARIJO

TRAJNIJE OD ZAPISA U KAMENU ŽIVJET ĆE

U DJELU ZA KOJE SU PALI I U SRCU NARODA

Arh. S. Planić, Spomen dom palih boraca u Komiži

Iste godine postavljen je na trgu 18 travnja 1921. godine spomen kamen u obliku trostrane prizme na crnom mramornom postolju s natpisom:

PRELOMNE I SUDBONOSNE 1941 GODINE NAROD VISA
ODAZVAO SE

POZIVU KOMUNISTIČKE PARTIJE I KRENUO NA TEŠKI PUT
BORBE PROTIV FAŠISTIČKIH OSVAJAČA

—
VIS JE IZRASTAO U NERAZORIVU TVRĐAVU REVOLUCIJE
S KOJE JE DRUG TITO I CENTRALNI KOMITET
KOMUNISTIČKE PARTIJE JUGOSLAVIJE OD JUNA
DO OKTOBRA 1944 GODINE RUKOVODIO NJENIM POBJEDAMA

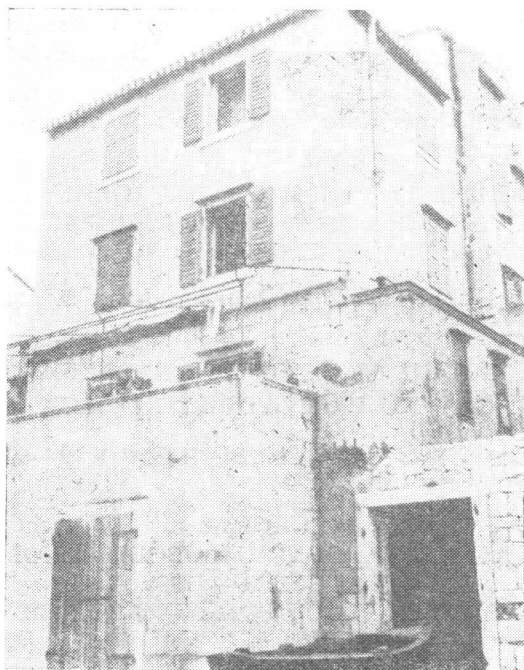
—
OVDJE JE SVAKI KAMEN BIO PUŠKARNICA
I SVAKI ČOVJEK ŠTIT SLOBODE

—
NA FRONTOVIMA JUGOSLAVIJE U SASTAVU SLAVNIH
BRIGADA
I DIVIZIJA NARODNOOSLOBODILAČKE VOJSKE BORILO SE
HILJADU TRIDESET I DVOJE SINOVA I KĆERI OVOG OTOKA

U TEMELJ SOCIJALISTIČKE JUGOSLAVIJE UZIDALO JE
SVOJE ŽIVOTE DVIJESTOPEDESETTROJE VIŠKIH BORACA

—
USPOMENA NA TE DANE NEKA ŽIVI TRAJNO KAO I
KAMEN OVIH ŽIVOTIMA OBRANJENIH OBALA⁷³⁾

Još je nekoliko kuća u Komiži obilježeno spomen pločama. Tako je na kući nasljednika obitelji Mardešić u ulici Nikole Marinkovića - Topa br. 7. ploča s natpisom:

Komanda mjesta 1944. godine u Komiži

U OVOJ KUĆI BILA JE 1944 GODINE
KOMANDA MJESTA

a na bivšoj kući Petrić na Trgu 1. rujna 1940. b. b. piše:

GODINE 1944 BILO JE OVDJE SJEDIŠTE
OPĆINSKOG NARODNOG OSLOBODILAČKOG
ODBORA KOMIŽA

⁷³⁾ Vidi bilj. 53 i 54

Godine 1944. bile su u Komiži smještene i bolnice.⁷⁴⁾ Jedna od njih se nalazila u školskoj zgradi, koja je obilježena ovako:

GODINE 1944 U OVOJ ZGRADI BILA JE
SMJEŠTENA BOLNICA VIII KORPUSA
NARODNOOSLOBODILAČKE VOJSKE
JUGOSLAVIJE

a na kući Mardešić (Burtetovih) na obali maršala Tita br. 1. je ploča:

GODINE 1944 U OVOJ ZGRADI BIO JE SMJEŠTEN
DIO BOLNICE VIII KORPUSA NARODNOOSLOBODILAČKE
VOJSKE JUGOSLAVIJE

Na oslobođenom otoku bilo je i prihvatilište zbjega, odakle je narod sa susjednih otoka i kopna bio prebacivan u Italiju, a zatim dalje u Afriku. U kući Kate Žuanić⁷⁵⁾ bio je Štab za prihvaćanje i prebacivanje zbjega:

GODINE 1943 i 1944 U OVOJ ZGRADI JE
DJELOVAO ŠTAB ZA PRIHVAT I PREBACIVANJE
ZBJEGA

a uspomena na zbjeg nalazi se i u ogradnom zidu crkve Gospe Gusarice:⁷⁶⁾

GODINE 1944 OVDJE SE NALAZILO
GLAVNO PRIHVATILIŠTE ZBJEGA

I narod otoka Biševa podigao je spomen ploču palim borcima na zgradi u kojoj je ranije bila škola:

BORCIMA
PALIM U NARODNO-OSLOBODILAČKOM
RATU 1941 — 1945
OVU SPOMEN PLOČU PODIŽE NAROD BIŠEVA
I ISELJENICI BIŠEVA U SAD
BIŠEVO 1953 GOD.

U selu Podhumlju na kući Mardešić vidi se ostatak parole ispisan crvenom bojom: Ž. 8 MART iz 1944. godine, a u Podšpilju se na nekoliko kuća vide još samo tragovi boje, dok je tekst potpuno nečitljiv.

Na domu kulture u Podšpilju, koji se počeo graditi prije II svjetskog rata, a dovršen je 1950. godine postavljena je 1959. godine spomen ploča s natpisom:

⁷⁴⁾ D. Gazdić, n. d. str. 157.

⁷⁵⁾ Vidi bilj. 62.

⁷⁶⁾ D. Plenča, Organizacija i evakuacija dalmatinskog zbjega preko Visa (1943—1944). Pomorski zbornik, knj. 2. str. 184—196; I. Šišević, Vis — baza naše transportne flote. N. d. str. 197—204.

PALIM BORCIMA U NARODNOOSLOBODILAČKOM RATU
1941 — 1945
OVU SPOMEN PLOČU PODIŽE NAROD PODŠPILJA
PODŠPILJE 1959 GODINE

Na istoj zgradi je i spomen obilježje postavljeno 1964. godine:

GODINE 1944 OVDJE SE NALAZIO
MJESNI NARODNOOSLOBODILAČKI
ODBOR PODŠPILJE

Sred sela na raskršću cesta Komiža - Vis - Titova špilja postavljena je 1964. godine spomen česma. Na kamenom postolju rustično obrađenom stoji kameni blok s prednje strane glatko obrađen s imenima palih boraca i žrtava fašizma, a sa stražnje strane grubo obrađen sa stihovima i točilom za vodu.

PALI SU SMRČU HRABRIH ZA DOMOVINU I SOCIJALIZAM

BARŽIĆ MATE ANTE	MARINKOVIĆ IVANA ANDRIJA
BARŽIĆ VIDA NIKOLA	MARINKOVIĆ ROKA ANTE
BARŽIĆ JAKOVA VICKO	MARINKOVIĆ PETRA IVAN
BARŽIĆ VIDA VID	MARINKOVIĆ MATE MATE
BORČIĆ IVANA JAKOV	MARINKOVIĆ IVANA NIKOLA
BORČIĆ MATE JAKOV	MARTINIS ANTE ANTE
BORČIĆ PAVLA JOSIP	MLADINEO PETRA PAVAO
GRACIN JOSIPA ANTE	MLADINEO PETRA SLAVICA
GRACIN PETRA NIKOLA	MLADINEO JOSIPA VICKO
IVČEVIĆ JURJA ANTE	PRIBAČIĆ JAKOVA DANKO
IVČEVIĆ MIHA STJEPAN	REPANIĆ ANDRIJE IVAN
KORDIĆ ANTE MIHO	

REPANIĆ PETRA JAKOV
SVILIČIĆ NIKOLE ANDRIJA
SVILIČIĆ JOSIPA ANTE
SVILIČIĆ JOSIPA IVAN
SVILIČIĆ PAVLA IVAN
SVILIČIĆ VICKA IVAN
SVILIČIĆ JURJA JOSIP
SVILIČIĆ VICKA JOSIP
SVILIČIĆ NIKOLE JURAJ
SVILIČIĆ JOSIPA NIKOLA
SVILIČIĆ JURJA PAVAO
VLADISLAVIĆ IVANA IVAN

U KAMEN I SJEĆANJE OVO ZAPISA
27 JULA NAROD PODŠPILJA

LIJEPA SI ZEMLJO MOJA, I SLOBODNA
KO VODARICA S KRČAGOM NA
GLAVI

U školskoj zgradi u Podšpilju bila je 1944. godine smještena četa za vezu Vrhovnog štaba, o čemu govori spomen obilježje:

GODINE 1944 OVDJE JE BILA SMJEŠTENNA
ČETA ZA VEZU VRHOVNOG ŠTABA
NARODNOOSLOBODILAČKE VOJSKE JUGOSLAVIJE

U zaseoku Galija u kući Ane Sviličić (kbr. 33) u jednokatnici građenoj od kamena bila je smještena oficirska škola:

GODINE 1944 OVDJE SE NALAZILA
OFICIRSKA ŠKOLA XXVI DIVIZIJE
NARODNOOSLOBODILAČKE VOJSKE
JUGOSLAVIJE

I u Podšpilju se nalazila bolnica za ranjenike, koji su stizali na oslobođeno područje iz unutrašnjosti, a bila je smještena u seoskim kućama i pod velikim šatorima. Spomen obilježje je postavljeno na kući Ivana Marinkovića pok. Vicka (kbr. 13) s natpisom:

GODINE 1944 OVDJE JE BILA SMJEŠTENNA
BOLNICA VIII KORPUSA NARODNOOSLOBODILAČKE
VOJSKE JUGOSLAVIJE

Dio bolnice VIII korpusa bio je smješten i u zaseoku Duboka, ali zasada nisu postavljena spomen obilježja.

Sjeverozapadno od sela Borovika u brdu nalazi se prirodna špilja u stijenama u koju se od lipnja do listopada 1944. godine smjestio Vrhovni komandant NOV Jugoslavije Josip Broz Tito i Vrhovni štab i odakle je rukovodio oružanom borbom za konačno oslobođenje zemlje.⁷⁷⁾ Po njemu je špilja dobila naziv Titova. Kroz izvanredan otočki krajolik, kroz kamenit put obrastao grmljem i primorskom vegetacijom vode kamene stepenice do špilje zatvorene djelomično zidom građenim od nepravilnog kamena.⁷⁸⁾ Na ulazu u špilju je natpis⁷⁹⁾ uklesan u stijenu:

NAROD
TITO
PARTIJA
MISAO RIJEČ I DJELO
JARBOL NAŠEG PONOSA
I KRILA SNAGE ZA
RAST OVE ZEMLJE

⁷⁷⁾ A. Božanić „Kako je na Visu? iz Knjige Tito u zapisima savremenika, uredio M. Bekić. Zagreb s. a. str. 323—325.

⁷⁸⁾ R. Kevo, Valorizacija prirodnih karakteristika i ocjena mogućnosti integracije zaštite prirode. Hortikultura, god. X, br. 2. Split 1964. str. 18—20.

⁷⁹⁾ Tekst napisao književnik Jure Franičević Pločar.

Titova špilja

Na nepravilnom rustičnom kamenu uzidanom u zid uz ulaz u špilju je natpis:

OVDJE JE BORAVIO I RADIO
DRUG TITO 1944
U VRIJEME KADA JE VIS BIO
SJEDIŠTE POLITIČKOG I VOJNOG
RUKOVODSTVA NARODNO-
OSLOBODILAČKOG
RATA⁸⁰⁾

⁸⁰⁾ Godine 1949. na špilji je bio postavljen natpis uklesan na ploču u obliku otvorene knjige:

U unutrašnjosti špilje nalazi se namještaj iz vremena boravka Vrhovnog komandanta na otoku i to krevet s tordiranim stupićima iz prošlog stoljeća, starinski umivaonik s vrčem i posudom za pranje, stol, sjedalice i željezna peć. Na stijeni su uklesani stihovi pjesnika Vladimira Nazora:

NAŠ VOĐA OD GVOŽĐA JE
ALI U TOM GVOŽĐU KUĆA
TOPLO SRCE S RUKA KAD JE
U VIS DIŽE
DO OBLAKA TAMNIH PRAMEN SVIJETLA
SIŽE
KADA HODA LED MU
POD PETAMA KUĆA
I TAKO NAS VODI MI NE
ZNAMO DA L' JE
SIN SADAŠNJIH DANA LIK IZ DREVNE
PRIČE
MI KROČIMO ZA NJIM
UVIJEK ČVRŠĆE I DALJE
I U NAMA VJERA JOŠ
SNAŽNIJE NIĆE

VLADIMIR
NAZOR

Ispod ove špilje je jedna manja u kojoj se nalazi veći stol sa sjedalicama u kojoj su se održavali sastanci najviših rukovodećih tijela 1944. godine na otoku Visu. Na ulazu u špilju je natpis:

OVDJE SU OD JUNA DO OKTOBRA
1944 GODINE
ODRŽAVANE SJEDNICE
RUKOVODEĆEG DIJELA

PROŠLI SMO TVOJIM
HISTORIJSKIM
PUTEVIMA
PROLETERA
PO DALMACIJI
SA OVOGA MJESTA
VIS 7. VIII. 1949.

DRUŽE TITO
MI TI SE KUNEMO
DA SA TVOGA PUTA
NE SKREĆEMO
PIONIRI UČESNICI
»PARTIZANSKOG
POHODA«

1952. godine na špilji je bio postavljen još jedan natpis:
SA OVOG MJESTA JE
VRHOVNI KOMANDANT JUGOSLAVENSKE NARODNE ARMIIJE
MARŠAL JOSIP BROZ TITO
RUKOVODIO REVOLUCIONARNOM BORBOM NAŠIH NARODA
OD JUNA DO OKTOBRA 1944 GODINE
10. IX 1952. GRAĐANI I PRIPADNICI J. R. M.
VISA

Obje ploče su skinute prigodom uređenja špilje 1964. godine, a na njihovo mjesto postavljene su nove.

Ulaz u Titovu špilju

CENTRALNOG KOMITETA
KOMUNISTIČKE PARTIJE
JUGOSLAVIJE
I DRUGIH RUKOVODILACA
NARODNOOSLOBODILAČKOG
RATA

Nedaleko od špilje nalazi se u suhozidu izgrađen bunker, koji je uz sigurno još neke, koji su s vremenom porušeni, branio špilju.

Malo selo Borovik s jednostavnim kamenim kućama, koje su kao po nekom nepisanom pravilu građene uvijek po istom nacrtu: u prizemlju konoba, vanjske stepenice vode na prvi kat, gdje su sobe, a zatim unutarnje drvene stepenice vode u potkrovlje u koje

Bunker nedaleko Titove špilje

se smjestila kuhinja, nije zasigurno nikada slutilo, koliko će značajnu ulogu odigrati u II svjetskom ratu. Otkako je u lipnju 1944. godine na otok došao Vrhovni štab NOVJ u selu neposredno uz štab smjestila su se i ostala rukovodeća tijela. Tako je u kući Pavla Mladinea pok. Ante (kbr. 12) boravio Centralni komitet Komunističke partije Jugoslavije,⁸¹⁾ o čemu govore natpisi:

OD JUNA DO OKTOBRA 1944 GODINE U OVOJ
KUĆI NALAZIO SE CENTRALNI KOMITET
KOMUNISTIČKE PARTIJE JUGOSLAVIJE

—
OD JUNA DO OKTOBRA 1944 GODINE
U OVOJ KUĆI NALAZIO SE CENTAR
ZA JUGOSLAVIJU ODJELJENJA
ZA ZAŠTITU RADA

I na kući Luke i Ante Mladinea (kbr. 1, 2) nalazi se spomen obilježje, na kojemu piše:⁸²⁾

⁸¹⁾ D. Gizdić, n. d.

⁸²⁾ S. Kvesić, n. d. str. 675.

GODINE 1944 BIO JE U OVOJ ZGRADI ŠTAB
XXVI DIVIZIJE NARODNOOSLOBODILAČKE
VOJSKE JUGOSLAVIJE

U kući Blaža Kinkušića (kbr. 14) i kući Petra i Mate Mladineo (kbr. 3, 4) bile su smještene sovjetska, engleska i američka vojna misija:⁸³⁾

GODINE 1944 U OVOJ KUĆI BILA JE
SMJEŠTENA SOVJETSKA VOJNA MISIJA
PRI VRHOVNOM ŠTABU NARODNOOSLOBODILAČKE
VOJSKE JUGOSLAVIJE

GODINE 1944 U OVOJ KUĆI BILE SU SMJEŠTENE
ENGLESKA I AMERIČKA VOJNA MISIJA PRI
VRHOVNOM ŠTABU NARODNOOSLOBODILAČKE
VOJSKE JUGOSLAVIJE

Jednako tako značajnu ulogu imalo je i malo selo Žena Glava, koje je po svom smještaju i kućama slično Boroviku. U velikoj kamenoj jednokatnici Luke Borčića bio je smješten Oblasni komitet KPH za Dalmaciju,⁸⁴⁾ o čemu govori spomen ploča:

IZ OVE KUĆE OBLASNI KOMITET KP HRVATSKE
ZA DALMACIJU RUKOVODIO JE ORUŽANOM
BORBOM NARODA U DALMACIJI PROTIV
FAŠISTIČKIH ZAVOJEVAČA OD JANUARA
DO OKTOBRA 1944 GODINE
KOTARSKI KOMITET KPH
ZA VIS

Na kamenoj prizemnici Ivana i Jure Kordića (kbr. 47, 48) je spomen obilježje:

GODINE 1944 OVDJE SE NALAZIO AGITPROP
OBLASNOG KOMITETA KOMUNISTIČKE PARTIJE
HRVATSKE ZA DALMACIJU

Da su na otoku Visu 1944. godine postojale i razne škole za izobrazbu kadrova govori i spomen obilježje na kući Nikole Sviličića⁸⁵⁾ (kbr. 17):

GODINE 1944 OVDJE SE NALAZILA
PARTIJSKA ŠKOLA OBLASNOG KOMITETA
KOMUNISTIČKE PARTIJE HRVATSKE
ZA DALMACIJU

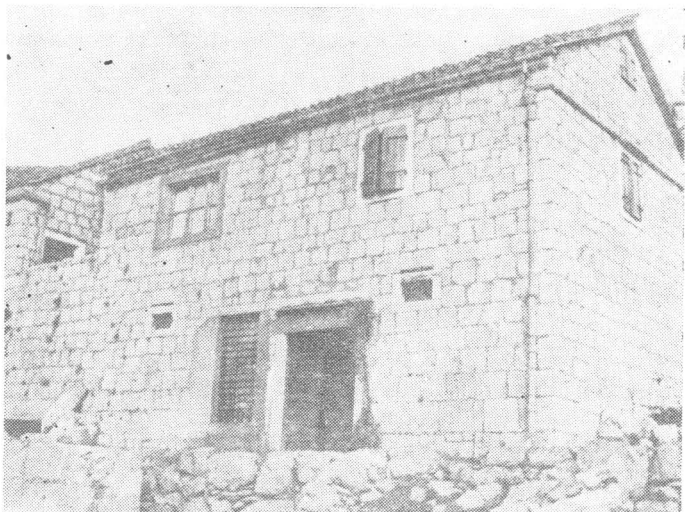
I omladinske organizacije imale su svoja sjedišta na oslobođenom otoku. Tako je u kući File i Andrije Sviličića (kbr. 36, 37, 40)

⁸³⁾ J. Vasiljević Ofanzivna dejstva savezničkih snaga sa otoka Visa. Pomorski zbornik knj. 2. str. 151—164.

⁸⁴⁾ D. Gizdić, n. d. str. 189—190, 475 i dalje.; S. Kvesić, n. d. str. 679.

⁸⁵⁾ D. Gizdić, n. d. 459, 460.

bio smješten Centralni komitet SKOJ-a i USAOJ-a, a u kući Mate Sviličića pok. Josipa (kbr. 22, 23) Oblasni komitet SKOJ-a. Spomen obilježja kažu:

Centralni komitet SKOJ-a 1944. godine u Žena Glavi

OD JUNA DO OKTOBRA 1944 U OVOJ KUĆI
NALAZIO SE CENTRALNI KOMITET SKOJA
I CENTRALNI ODBOR USAOJA

—
GODINE 1944 OVDJE SU SE NALAZILI
OBLASNI KOMITET SKOJA I REDAKCIJA
OMLADINSKE ISKRE GLASILA OMLADINE
DALMACIJE

Štamparija i redakcija Slobodne Dalmacije također su se 1944. godine preselile na otok Vis, pa je na kući Jurja Borčića (kbr. 45, 46) u Žena Glavi⁸⁶⁾ spomen obilježje:

GODINE 1944 OVDJE SU BILE REDAKCIJA I
ŠTAMPARIJA LISTA SLOBODNA DALMACIJA

I u kući Mihe Sviličića (kbr. 19)⁸⁷⁾ jednokatnoj građevini bila je smještena jedna značajna služba, a to je prema natpisu:

GODINE 1944 OVDJE SU BILE SMJEŠTENE
INTENDANTURA I ČETA ZA VEZU ŠTABA
MORNARICE NARODNOOSLOBODILAČKE
VOJSKE JUGOSLAVIJE

⁸⁶⁾ S. Kvesić, n. d. str. 679.; D. Gizdić, n. d. 224, 225, 273—278, 495.

⁸⁷⁾ D. Gizdić, n. d. str. 266—268.

U Dračevu polju u kući Vicka Ivičevića (kbr. 11) bio je smješten štab jedne od brigada, koje su imale zadatak da rade na utvrđivanju i obrani otoka:

GODINE 1944 OVDJE SE NALAZIO ŠTAB
XI DALMATINSKE UDARNE BRIGADE

I u ovom selu bili su smješteni ranjenici i to u zaseoku Civirino⁸⁸⁾ u kući Franje Žitka:

GODINE 1944
OVDJE JE BIO SMJEŠTEN DIO
BOLNICE XXVI DIVIZIJE

a na kući Ivana Žitka je natpis:

U OVOM ZASEOKU 1944 BILO JE
SMJEŠTENO ZARAZNO ODJELJENJE BOLNICE
VIII KORPUSA NARODNOOSLOBODILAČKE
VOJSKE JUGOSLAVIJE

U neposrednoj blizini ove kuće je polukružna montažna baraka od valovitog lima, koja je služila za potrebe bolnice.

I u jednokatnici Vida Barzića (kbr. 18) pružala se pomoć ranjenim borcima:

GODINE 1944 OVDJE SE NALAZILO PREVIJALIŠTE
XI DALMATINSKE UDARNE BRIGADE

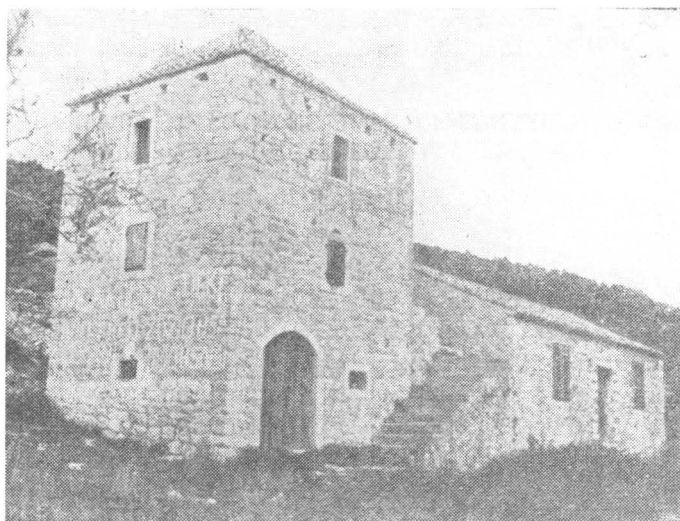
U kuli Sred Dračeva Polja, koja je još u XVII—XVIII stoljeću služila za obranu od napadača bila je također smještena bolnica XXVI divizije. U dvokatnoj kuli i prizemnici prigradenoj uz nju bila je smještena ambulanta i operaciona prostorija, a ranjenici su bili u šatorima koji su se nalazili u neposrednoj blizini. Na vanjskom južnom zidu još se vide bijelom bojom ispisane parole: ŽIVILA KOMUNISTIČKA PJ i ŽIVIO SKOJ ŽIVIO USAOJ

U to vrijeme postojala je na Visu i auto škola, te auto park XXVI divizije, koji je bio smješten u polju uz javnu cisternu u Dračevu Polju. Na ogradnom zidu cisterne je natpis:

GODINE 1944 OVDJE SU SE NALAZILI
KOMANDA AUTO JEDINICA AUTO ŠKOLA
I AUTO PARK XXVI DIVIZIJE
NARODNOOSLOBODILAČKE VOJSKE
JUGOSLAVIJE

Sred Dračeva Polja nalazi se kuća Martinis građena prije četrdesetak godina u betonu sa istaknutom drvenom strehom, koja po svom obliku pripada tiroleško romantičnom tipu i kao takva odskae od dalmatinskog krajolika. U toj je kući 16. lipnja 1944. godine

⁸⁸⁾ D. Gizdić, n. d. 42, 43; H. Tartalja, Zdravstveni centar Vis, Vojnosanitetski pregled, god. XVI, br. 1, Beograd 1959. str. 87—88.

Bolnica XXVI divizije 1944. godine u Dračevu Polju

potpisan sporazum Tito - Šubašić, kojim je demokratsko federativno uređenje nove Jugoslavije dobilo međunarodno priznanje.⁸⁹⁾

U Pliskom Polju na kući Ante Vodanovića vide se ostaci parola ispisanih bijelom bojom: ŽIVILA II OBLASNA KONFERENCIJA U. S. A. O. H. ZA DALMACIJU, te parola ŽIVIO II BATALJON.

Na kamenoj dvokatnici Josipa Matijaševića (kbr. 19) stoji spomen obilježje:

**U OVOJ JE KUĆI 1944 GODINE BIO MJESNI
NARODNOOSLOBODILAČKI ODBOR PLISKO POLJE**

Na kući Petra Roki (kbr. 1, 2) je natpis:

**GODINE 1944 OVDJE SE OSPOSOBLJAVAO
SANITETSKI KADAR XXVI DIVIZIJE**

U dvorištu Rokijeve kuće nalazi se montažna baraka od valovitog lima, koja je također služila za potrebe sanitetske službe, jer su se i u kući Ante Vodanovića i u kući Jurja i Ante Matijaševića nalazili razni odjeli bolnice XXVI divizije.

**GODINE 1944 U OVOJ I OKOLNIM KUĆAMA
BIO JE SMJEŠTEN DIO BOLNICE XXVI
DIVIZIJE NARODNOOSLOBODILAČKE
VOJSKE JUGOSLAVIJE**

⁸⁹⁾ D. Plenča, Mjesto i uloga otoka Visa u borbi nove Jugoslavije za međunarodno priznanje. Pomorski zbornik knj. 2, str. 107—130.

—

GODINE 1944 U OVOJ ZGRADI BILA JE
SMJEŠTENA BOLNICA XXVI DIVIZIJE
NARODNOOSLOBODILAČKE VOJSKE
JUGOSLAVIJE

Na zemljištu kod Velog polja izgrađen je na Visu u proljeće 1944. godine aerodrom s poletno sletnom stazom na kojoj su radi mekog terena bile postavljene montažne metalne ploče, čijih se ostataka nalazi po mnogim kućama u Marinjim Zemljama i Pliskom Polju.⁹⁰⁾ Aerodrom je imao i svoju popratnu službu, pa je u kući Ante Matijaševića u Pliskom Polju bila i metereološka služba, o čemu govori natpis:

OVDJE JE 1944 GODINE BILA SMJEŠTENA
METERELOŠKA SLUŽBA VIŠKOG RATNOG
AERODROMA

Iako je danas poslije dvadeset i četiri godine aerodrom pokriven vinovom lozom u selu Marinje Zemlje nalazimo niz ostataka, koji podsjećaju na njegovo postojanje. Na kući Jakova Lipanovića stoji spomen obilježje:

GODINE 1944 U OVOM ZASEOKU BIO JE
SMJEŠTEN RADNI BATALJON VIŠKOG RATNOG
AERODROMA

a na kući Josipa Karuze pok. Mihe natpis:

GODINE 1944 OVDJE SE NALAZIO
KOMANDNI POLOŽAJ
PRVE LOVAČKE ESKADRILE
RATNOG VAZDUHOPLOVSTVA
NARODNOOSLOBODILAČKE VOJSKE
JUGOSLAVIJE

Tu se nalaze i ostaci parola ispisanih crvenom bojom: DAČEMO SVE ZA NAROD, pa zatim početak jedne parole ŽIVIO, a ostalo se vremenom izbrisalo.

U zaseoku Karuza nalaze se po dvorištima kuća Nikole Karuze, Vinka Karuze Visketanje i drugih razni dijelovi aviona, avionskih bombi, sjedalica, kazana, ostaci bolničkih kreveta, dijelova topova, sanduka za avionsku municiju i drugo, a u kući Josipa Karuze Josipovog nalazi se avionska sjedalica svijetlo zelene boje sa crnim kožnim sjedištem. Oko kuće Vinka Karuza postavljena je ograda sastavljena od metalnih montažnih dijelova avionske piste.

U kući Nikole Karuze (kbr. 39) bilo je previjalište I dalmatinske brigade, ali nije posebno označeno, a na kući Ivana Žitka pok. Ante (kbr. 59) postavljeno je spomen obilježje:

⁹⁰⁾ D. Fučak, Viški aerodrom — baza avijacije NOVJ. Ibidem, str. 165—172.

GODINE 1944 OVDJE SE NALAZIO
ŠTAB PRVOG BATALJONA
XI DALMATINSKE UDARNE BRIGADE

Godine 1956. na domu kulture u Marinjim Zemljama postavljena je spomen ploča palim borcima:

DALI SU SVOJE ŽIVOTE U N. O. R. 1941—1945 ZA SOCIJALIZAM
ZA BOLJI ŽIVOT NAŠIH RADNIH LJUDI

KARUŽA VITOMIR JAKOVA	BRADANOVIĆ ANTE ŠIMUNA
LIPANOVIĆ ANTE ANTE	LIPANOVIĆ ANTE JOSIPA
LIPANOVIĆ JAKOV JOSIPA	MATIJAŠEVIĆ JURAJ STJEPANA
KARUŽA ANTE STJEPANA	KARUŽA JERINA ANTE
BRADANOVIĆ ANTE LUKE	

OVU SPOMEN PLOČU NA TRAJNU USPOMENU PODIŽE
NAROD

MARINE ZEMLJE I PLISKO POLJE

MARINE ZEMLJE

4. VII. 1956. GOD.

Na raskršću ceste Vis - Komiža - Podstražje 1951. godine podignut je spomenik građen od rustično obrađenih kamenih kvadera. Na ploči je natpis:

NA OSLOBOĐENOM OTOKU VISU DRUG TITO JE PRIMIO
2. IX. 1944. G. PRVU NAŠU VAZDUHOPLOVNU JEDINICU
I POSTAVIO JOJ SLEDEĆI ZADATAK: »AVIJATIČARI NE
DOZVOLITE DA NEPRIJATELJ NEKAŽNJEN UMAKNE IZ NAŠE
ZEMLJE.«

IZVRŠAVAJUĆI NAREĐENJE SVOGA VRHOVNOG KOMAN-
DANTA PRVE NAŠE VAZDUHOPLOVNE JEDINICE IZVRŠILE SU
SA AERODROMA VIS OKO 3000 RATNIH ZADATAKA U OSLO-
BOĐENJU DOMOVINE.

IZVRŠAVAJUĆI TE ZADATKE DALI SU SVOJE ŽIVOTE
SLEDEĆI PILOTI I PIONIRI TITOVOG VAZDUHOPLOVSTVA:

MAJOR FRANJO KLUZ, NARODNI HEROJ

MAJOR POPOV ARKADIJE

MAJOR JOVANOVIĆ RATKO

MAJOR PROTIĆ MILETA

KAPETAN ANKON LEOPOLD

PORUČNIK VOUK STANISLAV

POTPORUČNIK VUKOVIĆ ALEKSANDAR

POTPORUČNIK VLAHOV NIKOLA

POTPORUČNIK BUDJI LUIDJI

POTPORUČNIK VEMIĆ NIKOLA

VASPITAJUĆI SE NA BESMRTNIM PRIMERIMA SVETLIH
LIKOVA

KAKO SE VOLI DOMOVINA I SLOBODA

KAKO SE ZA NJU MUŠKI I ODVAŽNO MRE
U ZNAK SEĆANJA NA PALE AVIJATIČARE OFICIRE
OVU SPOMEN PLOČU PODIŽE

NAROD OTOKA VISA I PRIPADNICI J. R. V.
2. IX. 1951. GOD.

Na brdu Čunkovica oko pet kilometara od Visa podignut je jednostavan kameni spomenik poginulim engleskim avijatičarima:

NA SLAVNU
USPOMENU
AVIJATIČARA
ROYAL AIR FORCE
KOJI SU DALI
SVOJE ŽIVOTE
U OPERACIJAMA
NAD
JUGOSLAVIJOM
1944 — 5

I u Podstražju se na kućama nalaze ostaci ispisanih parola. Tako je na kući Krste Perića ispisana crvenom bojom parola: ŽIVILE ENGLLESKE AMERIČKE I SOVJETSKE OSLOBODILAČKE ARMIJE, na kući Marka Vojkovića ŽIVILA KOMUNISTIČKA PARTIJA, na kući Vida i Pavla Vojkovića NACIONALNI KOMITET DRUG TITO, a na kući Jakova Vojkovića ostaci veće parole na kojoj se još čita ŽIVILI SAVEZNICI.

Oko doma kulture postavljena je željezna ograda od montažnih dijelova s avionske piste, a na zgradi je spomen ploča:

ONIMA KOJI SU DALI SVOJE ŽIVOTE U
N. O. B. OD 1941 DO 1945 GODINE ZA
OSLOBOĐENJE I SOCIJALIZAM, PODIŽE
OVU SPOMEN PLOČU
NAROD PODSTRAŽJA, RUKAVCA,
BARGUJCA I MILNE

PODSTRAŽJE, 1. MARTA 1953. GODINE

U kamenoj jednokatnoj kući Ante Vojkovića (kbr. 8) vidi se spomen obilježje:

U OVOJ JE KUĆI 1944 GODINE BIO
MJESNI NARODNOOSLOBODILAČKI ODBOR
PODSTRAŽJE

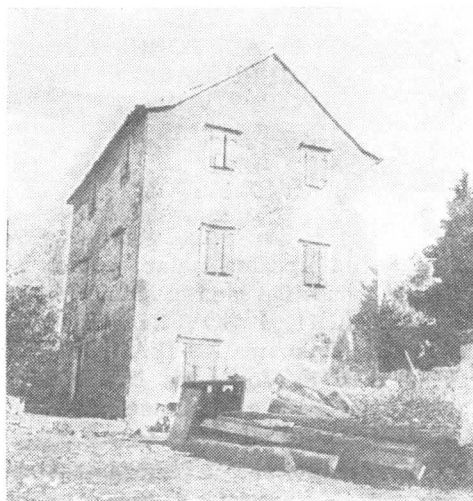
a na kući Jurja Dorotića (kbr. 13) piše:

GODINE 1944 OVDJE SE NALAZIO ŠTAB
PRVOG BATALJONA PRVE DALMATINSKE
PROLETERSKE BRIGADE

U uvali Rukavac na kući Marka Bralića ispisana je parola: SLAVA IVI RIBARU LOLI, a u dvorištu kuće Ivana Bralića nalazi se zidana peč s dvojim okruglim željeznim vratima, koje su za potrebe svoje kuhinje izgradili engleski vojnici 1944. godine.

Na kući Stjepana i Ivana Brajčića (kbr. 22)⁹¹⁾ postavljeno je spomen obilježje:

GODINE 1944 U OVOJ I OKOLNIM KUĆAMA
BILA JE SMJEŠTENA OMLADINSKA RADNA
BRIGADA ANTE JONIĆ

*Štab I dalmatinske proleterske i III prekomorske udarne brigade
u Podselju*

U selu Podselje u kući crkvinarstva (kbr. 2)⁹²⁾ nalazili su se štabovi dviju brigada:

GODINE 1944 OVDJE SE NALAZIO
ŠTAB
PRVE DALMATINSKE PROLETERSKE BRIGADE

—
GODINE 1944 OVDJE SE NALAZIO
ŠTAB

III PREKOMORSKE UDARNE BRIGADE

U kući Antice Klarić ud. Ante (kbr. 16) postavljen je natpis:

GODINE 1944 OVDJE SE NALAZILO
PREVIJALIŠTE TREĆE PREKOMORSKE BRIGADE

⁹¹⁾ D. Gizdić, n. d. str. 496—497.

⁹²⁾ Vidi bilj. 59.

U kući Ante Klarića pok. Vicka (kbr. 9) bio se smjestio štab II bataljona, a u kući Ante Ivaniševića pok. Pavla (kbr. 19) štab trećeg bataljona I dalmatinske proleterske brigade:

GODINE 1944 OVDJE SE NALAZIO
ŠTAB DRUGOG BATALJONA PRVE
DALMATINSKE PROLETERSKE BRIGADE

GODINE 1944 OVDJE SE NALAZIO
ŠTAB TREĆEG BATALJONA PRVE
DALMATINSKE PROLETERSKE BRIGADE

Štab XII dalmatinske udarne brigade 1944. godine u Kostrini

Dvanaesta dalmatinska udarna brigada zauzela je položaj u malom zaseoku Kostirni. Na kući Ante i Filipa Kuljiša (kbr. 22, 23) nalazi se spomen obilježje:

GODINE 1944 OVDJE SE NALAZIO
ŠTAB
XII DALMATINSKE UDARNE BRIGADE
a na kući Vicka Marinkovića — Meštrežane (kbr. 13) piše:

GODINE 1944 OVDJE SE NALAZIO
ŠTAB III BATALJONA XII DALMATINSKE
UDARNE BRIGADE

U kući Kuljišovih (kbr. 24, 24a, 24b) bilo je previjalište, o čemu govori natpis:

GODINE 1944 OVDJE SE NALAZILO
PREVIJALIŠTE XII DALMATINSKE
UDARNE BRIGADE

I selo Oključna ima svoje spomen ploče. Na školskoj zgradi je natpis:

U OVOJ KUĆI BILO JE GODINE 1944
SJEDIŠTE MJESNOG NARODNOOSLOBODILAČKOG
ODBORA OKLJUČNA

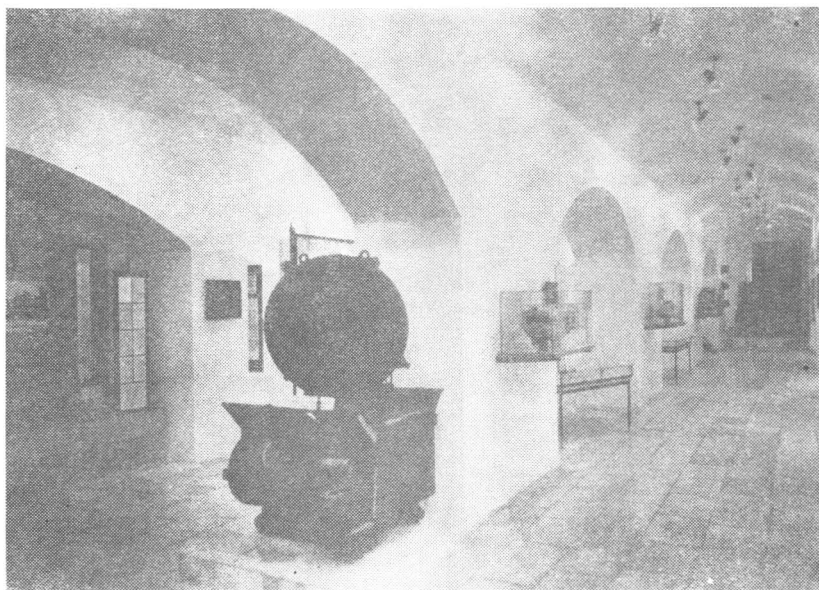
a na kući Zorotovića:

GODINE 1944 OVDJE SE NALAZIO
ŠTAB PRVOG BATALJONA
XII DALMATINSKE UDARNE
BRIGADE

Osim toga sela Borovik, Dračevo polje, Plisko Polje, Podhumlje, Podselje, Podšpilje, Podstražje, Rukavac, Velo Polje (aerodrom) i Žena Glava imaju na istaknutim položajima monolite od bijelog kamena u obliku trostrane prizme na crnom mramornom postolju na kojima je uklesano: 1944. (veličina: 227x90 i 151x71 cm). To su opća spomen obilježja mjesta značajnih za događaje iz narodnooslobodilačkog rata 1944. godine na otoku Visu.

Pokretni spomenici osim već spomenutih po privatnim kućama u pojedinim selima nalaze se izloženi na stalnoj izložbi »Otok Vis u narodnooslobodilačkoj borbi« smještenoj u Bateriji u Visu.⁹³⁾ To su razni tipovi pušaka, limene kutije za čuvanje ilegalnog materijala, pisača mašina, baterijski radioaparati, dijelovi ciklostila, originalni dokumenti i letci iz vremena ilegalnog rada na otoku u razdoblju od 1941. do 1943. godine, a zatim razni dokumenti iz vremena nakon kapitulacije Italije kad su na otok došla oblasna partijsko-politička rukovodstva za Dalmaciju. Posebno je obrađeno poglavlje Visa kao ratnog garnizona i baze Mornarice NOVJ. Tu su originalni dokumenti, fotografije, bodljikava žica upotrebljavana pri utvrđivanju otoka 1944. godine, željezni kolci, alat upotrebljavan pri izgradnji bunkera i obrambenih nasipa, razni tipovi mitraljeza, njemačke eksplozivne bombe u Visu i Komiži, engleske ručne bombe, brodski topovi, sidro s partizanskog ratnog broda i drugo. Zatim su ostaci i dijelovi sa aerodroma i to: čelične ploče kojima je bila popločana pista, dijelovi krila savezničkih aviona, avionski rezervoar, sjedalica, sanduci za municiju, razno oruđe i alat, brojne savezničke kacige i voltmetar iz jednog lovca narodnooslobodilačke vojske iz Podšpilja. U posebnoj vitrini okupljen je razni alat, koji se upotrebljavao u viškom partizanskom brodogradilištu, tu su i dijelovi kulisa i reflektor iz kazališta narodnog oslobođenja Jugoslavije, kinoaparatura, kojom su prikazivani razni filmovi, njemački protuavionski top s broda ratne mornarice NOVJ, njemačka mina i drugo. U dvorištu muzeja izložen je ribarski leut, koji je od početka ustanka

⁹³⁾ I. Čejvan, Otok Vis u narodnooslobodilačkoj borbi. Stalna izložba: zamisao, priprema i ostvarenje. Posebna izdanja Vojnog muzeja, knj. III Beograd 1964.

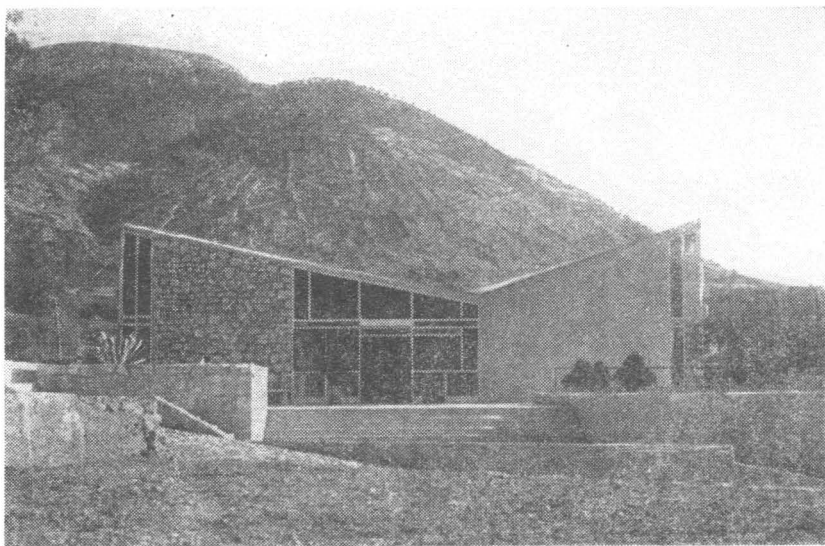

Ununtrašnjost muzeja u Visu

do Oslobođenja služio za potrebe rukovodstva ustanka na otoku Visu.

Kad su Englezi 1811. godine pobijedili francusku flotu kod Visa učvrstili su se na otoku, pa iz tog vremena datira i groblje engleskih vojnika na poluotočiću sv. Jurja. I u drugom svjetskom ratu boravili su Englezi kao saveznici na otoku, pa su na otoku bili pokopani i vojnici iz ovog rata. Poslije rata sve njihove kosti bile su prenesene na englesko groblje u Beograd, a na mjestu groblja u kome su ostali samo spomenici postavljena je spomen ploča s natpisom:

THIS MONUMENT WAS EPECTED BY THE CAPTAIN
AND OFFICERS OF THE BRITISH LINE OF BATTLE
SHIP VICTORIOSUS IN MEMORY OF ELEVEN BRAVE
ENGLISHMEN INTERRED NEAP THIS SPOT WHO DIED
OF THE WOUNDS THEY RECEIVED ON THE 23rd
FEBRUARY 1812 IN ACTION WITH THE FRENCH
SHIP RIVOLI OF 74 GUNS ON THE COAST OF
VENICE AS A TRIBUTE TO THEIR MEMORY AND
THE MANY GALLANT FELLOWS WHO LOST THEIR
LIVES ON THAT DAY IN THEIR COUNTRY'S CAUSE
THE ABOVE WAS INSCRIBED ON A MONUMENT
FORMERLY STANDING IN THIS CEMETERY WHICH
WAS DESTROYED DURING WORLD WAR II
APRIL 1963

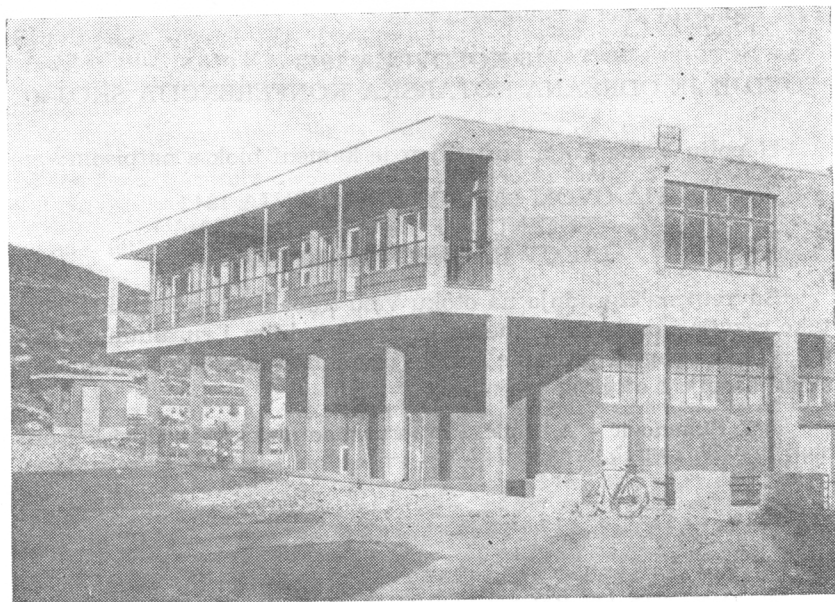

Arh. I. Vitić, Dom JNA u Komiži

Suvremeno graditeljstvo nakon drugog svjetskog rata ostvarilo je na otoku Visu funkcionalnošću svojih oblika u novoj građi armiranom betonu i staklu dvije izrazite arhitektonske zamisli: zgradu Vinarije u Visu, koju je projektirao arhitekt Stanko Fabris, i Dom Jugoslavenske narodne armije u Komiži prema projektima arhitekta Ivana Vitića, 1962. godine.⁹⁴) Usklađivši čistoću linija staklene, rustične kamene i glatke betonske plohe u dinamičnost koja se ne nameće ljudskom mjerilu niti se sukobljava s ljepotom okolnog krajolika, već mu se podređuje kao lagani vojnički šator, Vitić je pokazao osjećaj za prilagođavanje mediteranskoj, dalmatinskoj, urbanoj i pejzažnoj sredini, pa je ovo lijepi primjer usklađivanja starih i, novih građevinskih ostvarenja, koja na žalost nisu česta u ovom našem vremenu. Osim Doma JNA u Komiži arhitekt Vitić projektirao je i nekoliko stambenih zgrada u Visu, koje su se također svojim oblikom i proporcijama izvanredno uklopile u opći pogled mjesta.

Godine 1968. u povodu dvadesetpete godišnjice oslobođenja otoka postavljena su u Visu i Komiži dva brončana poprsja i to, sekretaru kotarskog komiteta Jakovu Radišiću Malenku u Visu nedaleko zgrade općinske skupštine na obali i istaknutom revolucionaru Niko-

⁹⁴) T. Kožarić - T. Premerl, Ivo Vitić: Uz izložbu APB »Vitić« — Zagreb, siječnja 1966. Čovjek i prostor, br. 159, Zagreb, lipanj 1966. Str. 1—4.

Vinarija u Visu

li Mardešiću pred tvornicom ribljih konzervi u Komiži. Spomenik u Visu rad je akademskog kipara Mirka Ostoje, a u Komiži akademskog slikara Joke Kneževića.

Osim ovih spomen bista postavljeno je i nekoliko spomen ploča.⁹⁵⁾ Na otočiću Hostu u viškoj luci postavljena je ploča na mjestu gdje su 1943. godine streljani viški rodoljubi:

NOĆU 20-21 KOLOVOZA 1943
NA OVOM MJESTU TALIJANSKI FAŠISTI
STRELJALI SU DESET RODOLJUBA VIŠANA

Na javnoj cisterni u Dračevu Polju postavljena je ploča:

17 RUJNA 1943
OVDJE JE FORMIRAN III VIŠKI BATALJON
XII DALMATINSKE BRIGADE

⁹⁵⁾ Odlukom općinske skupštine u povodu dvadesetpete godišnjice oslobođenja otoka u rujnu 1968. godine u Visu je jedna od ulica dobila ime po prvoborcu Anti Brajčiću članu KP od 1938. godine i prvom borcu koji je poginuo s otoka Visa u narodnooslobodilačkoj borbi 1941. godine. U Komiži je dom kulture dobio naziv Spomen dom palim borcima, osmogodišnja škola ime po profesoru Ivu Sonjari, predratnom komunisti, koji je 1941. godine streljan od ustaša u Zagrebu, a Dječji centar izgrađen 1964. godine po projektu arh. Stjepana Planića ime po predratnoj komunistkinji Jerki Fiamengo, koja je poginula u partizanima 1942. godine. Spomen-obilježja. Poruka borca, Split listopad 1968. str. 18.

a na Pipitovoj kući u istom selu piše:

15 KOLOVOZA 1943
OVDJE JE ODRŽANA KOTARSKA KONFERENCIJA SKOJ-a

U polju Velog Polja postavljen je kameni blok s natpisom:

NA OVOM MJESTU 30 SLJEČNJA 1942
POGINUO JE PRVOBORAC
JAKOV RADIŠIĆ - MALENKO

Suvremena izgradnja na otoku Visu trebala bi se i u budućnosti tako razvijati da se ne nametne starim urbanim i ruralnim cjelinama,⁹⁶ da ne nagrdi prirodne ljepote i ne uništi dosadašnji izvanredni sklad naselja i otočkog krajolika.

⁹⁶⁾ I. Šimunović - A. Bulić, Prostorni plan otoka Visa. Čovjek i prostor, br. 172. Zagreb, srpanj 1967. str. 1—3, 14.

MONUMENTS OF RECENT ORIGIN ON THE ISLAND OF VIS

By Nevenka Božanić-Bezić

The political and social renaissance that took place in the latter part of the 19th century made possible the revival of economic, cultural, and artistic activities. This became particularly evident in the building activity spreading, as in the rest of Europe of that period, in the wake of the then fashionable neo-styles that made a somewhat belated appearance at Vis.

A Neo-Gothic building, designed to house the premises of the Hrvatski Dom, was built in the central part of the water-front (luka) at the very beginning of the current century, while a Neo-Renaissance dwelling-house was erected for the Tramontana family in 1911. The local school, designed by the native architect Marinković, was built in the Neo-Classicist style in 1910. The building housing the Army Club premises (Dom JNA) and the new fishmarket were also erected in the Neo-Classicist style. Some Neo-Classicist tombs may be seen on the cemetery where the Neo-Renaissance Dojmi Chapel stands out among other monuments.

A Neo-Renaissance dwelling-house, belonging to the Mardešić Gariboldi family, was built at Komiža in the early part of the current century, while the construction of a building in the Secessionist style (The Hum Café) followed shortly.

The trend prevailing at the end of the 19th and at the beginning of the 20th centuries is evident also in a series of simple, modest houses designed in no definite style at all, but containing elements of various neo-styles or of the Viennese Secession in their facades. Gutters for carrying off rain water, usually sunk in decorative roof cornices supported by consoles; rows of tall widows with simply dressed stone frames that were molded in some cases; standard shop entrances in the ground floor; balconies with wrought-iron balustrades; basement

windows protected with iron grating, etc., all these elements were commonplace during that period lasting through the thirties of the current century when the increasing use of concrete almost entirely replaced stone as building material, rendering the facade construction an utterly simple affair.

Among the movables dating from the above mentioned period, the Neo-Gothic furniture of the pharmacy (Narodna Apoteka) at Komiža, and the home furniture owned by the Lučić-Roki family at Vis (designed by Dragutin Inkiostri Medenjak, painter and decorator, 1866—1942) are worth mentioning. So are several pieces of furniture, etc., dating from the late 19th and early 20th centuries scattered in various houses on the island.

Two painters native from Komiža, Vinko Foretić and Miho Marinović, contributed to the development of the modern art in Croatia during the early part of the current century. While the former returned to his native island after years of youthful wanderings, dedicating his ability to landscape painting and portraying of life and people of Komiža, the latter ended his days as a university professor (member of the Faculty of Architecture) in Belgrade.

Boasting marvellous scenery and views of the sea, picturesque water-front and interesting fishermen popular even abroad, Komiža has attracted a number of artists for a long period now. One of them was Đuro Tiljak who came to live on the island time and again where he painted considerable number of his canvases. A memorial collection of his works, comprising all his creations involving the island, was opened at Komiža in 1967.

The Island of Vis, having played a most important part in the People's Revolution, has a special niche in its history. Owing to its geographical position, lying far from the mainland in the open sea, the island, turned into a wartime garrison by the People's Liberation Army as soon as Italy surrendered to the Allies in 1943, became an impregnable fortress in the Adriatic, successfully resisting the attacks of German forces in the area. That is why a number of localities and structures on the island, reminding us of those eventful years, are significant not only for the history of Dalmatia but of the whole of Yugoslavia. The glorious days of the recent past are re-awakened by memorial tablets or slogans found on old stone-built houses in the island villages and hamlets; by graves of fallen partisans scattered in a number of grave-yards and on the former aerodrome — once a lonely window flung open to the outer world and now a peaceful green vineyard; and also by miscellaneous articles or documents surviving in the islanders' homes.

Numerous traces of red — or blue — painted slogans still found on the walls of houses at Vis, Komiža, Podšpilje, Marinje Zemlje, Dračevo Polje, Podstražje, and other villages and hamlets on the island, bear eloquent testimony to the wartime events, particularly to the significant ones in 1944.

The cave located to the north-west of Borovik is no doubt the most important monument belonging to that period as it served as sheltered headquarters for the People's Liberation Army from where its Commander-in-Chief, Marshal Josip Broz Tito, controlled its activities in the field aiming at the liberation of the country. The cave has therefore been named Titova Špilja.

Several memorial tablets have been erected in the post-war period, either to mark some historic spots or to honour the victims of the Fascist persecution, fallen partisans, etc., Among the memorial tablets set up at Komiža, the one on the Tower is in memory of the 1940 municipal election victory of the workpeople of Komiža when 18 councilmen were returned, who directed the municipal affairs under the

leadership of the Communist Party of Croatia; others, set up on various houses at Vis, mark the one-time seats of the District Committee of the Communist Party of Croatia for the central Dalmatian archipelago, and of the Regional Committee of the People's Liberation Movement, etc. A memorial tablet, set up on the Kučić family house at Komiža, reminds us of the decision made by the local Communist Party Committee in 1941 to start attacking the invader's forces, while the inscription on another tablet erected on the house owned by Luka Borčić (at Žena Glava), records the spot where — from January through October 1944 — the Dalmatian Regional Committee of the Communist Party of Croatia conducted the armed revolt of the people against the Fascist invader.

Fallen partisans have been honoured by memorial tablets set up at Vis, Komiža, Podstražje, Marinje Zemlje, Podšpilje, and on the Island of Biševo. Both native and British airmen, killed in action in the course of the struggle for liberation, have also been honoured, the native flyers at Velo Polje and the British at the Čunkovica crossroads. Monuments remind us of the executed hostages at Vis and Komiža in 1943 while a memorial tablet records the spot where Nikola Marinković-Top was killed.

As a part of the celebration of the twentieth anniversary of the stay on the island (in 1944) of the members of the Central Committee of the Communist Party of Yugoslavia, of the headquarters of the People's Liberation Army, and of Marshal Tito himself, several buildings were dedicated in 1964 to the fighters killed in action and to the victims of Fascist cruelty. Among such buildings are the memorial school, designed by the Architect N. Šegvić, and the memorial premises for popular meetings, etc., designed by S. Planić. A memorial well built at Podšpilje bears the inscription of some verses by J. Franičević and of names of the fallen fighters.

A large monolith erected at Vis marks the spot where the Commander-in-Chief of the armed forces of the People's Liberation Army, Marshal Josip Broz Tito, reviewed the First Dalmatian Brigade decorating it for bravery with the Order of People's Liberation. A sentence from his speech reading: »Tuđe ne ćemo — svoje ne damo« (We do not what is not ours but we will not surrender what is ours) has been cut in the monolith.

A number of buildings at Vis bear inscriptions recording various wartime events, e. g. the stay there (in 1944) of the presidium of the Anti-Fascist Council of Yugoslavia, of the People's Committee, of the Vis Island District Committee, etc. Some buildings at Komiža are marked in a similar way, and we learn from the inscriptions which of the houses were occupied by the Military Command, Military Hospital, Refugee Collecting Station, etc. Memorial tablets have also been set up at Borovik Village, in order to mark the houses once occupied by the Central Committee of the Communist Party of Yugoslavia, the 26th Division Headquarters, and the Soviet, British, and American military missions. The Dalmatian Regional Committee of the Communist Party of Croatia, the Agitprop, the Slobodna Dalmacija Editorial Office, etc., were housed at Žena Glava Village, while various aerodrome services etc. had their quarters at Marinje Zemlje. The headquarters of the 1st Dalmatian Brigade and 3rd Overseas Brigade were at Podselje.

A number of miscellaneous movable articles connected with the People's War of Liberation have been preserved and are now on show at the Museum at Vis as also in some private homes.

A significant architectural contribution has been recorded on the island in the field of building construction. The Yugoslav Army Club premises at Komiža and a number of handsome dwelling-houses (all designed by the Architect Vitić) and the large Wine Cellars (designed by the Architect Fabris) are particularly noteworthy.